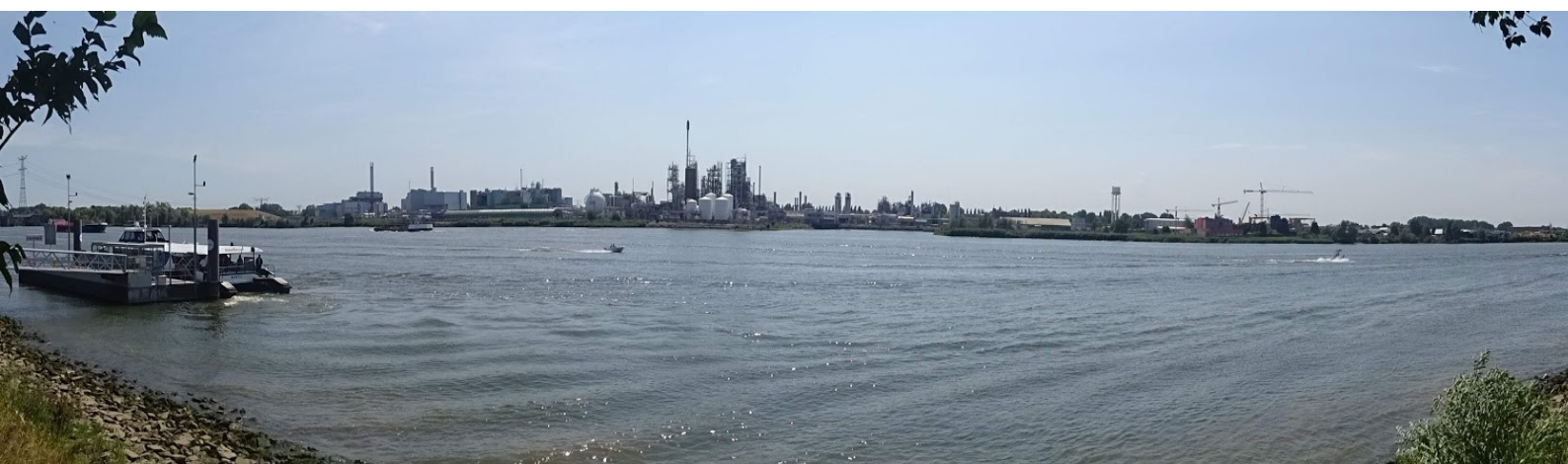

Programma Zuid-Hollandse Economie 2019 - 2022

Inhoud

HOOFDSTUK 1. INLEIDING.....	3
1.1 WAAROM EEN PROGRAMMA ZUID-HOLLANDSE ECONOMIE?	3
1.2 LEESWIJZER	3
1.3 AFSTEMMING MET EXTERNE INITIATIEVEN	4
1.4 AFSTEMMING MET INTERNE INITIATIEVEN	4
ONDERDEEL A. BELEIDSKADER	6
HOOFDSTUK 2. ZUID-HOLLANDSE ECONOMIE EN TRENDS	6
2.1 FOTO VAN DE ZUID-HOLLANDSE ECONOMIE	6
2.2 TRENDS EN ONTWIKKELINGEN	8
HOOFDSTUK 3. STRATEGISCH ECONOMISCHE OPGAVES	11
3.1 INLEIDING.....	11
3.2 OPGAVE 1. STIMULEREN VAN INNOVATIE	11
3.3 OPGAVE 2. VERSNELDE TRANSITIE NAAR DE NIEUWE ECONOMIE.....	11
3.4 OPGAVE 3. CREËREN VAN EEN AANTREKKELIJK VESTIGINGSKLIMAAT	12
3.5 CONCLUSIE	13
HOOFDSTUK 4. BELEIDSTHEMA'S PZE.....	14
4.1 INLEIDING.....	14
4.2 OPGAVE 1. STIMULEREN VAN INNOVATIE	15
4.2.1 Innovatief MKB.....	15
4.2.2 High Tech Systemen & Materialen	19
Smart Industry.....	19
Aero-space	19
4.2.3. Life Sciences & Health	23
4.2.4 Maritiem	25
4.2.5 Logistiek	27
4.3 OPGAVE 2. VERSNELDE TRANSITIE NAAR DE NIEUWE ECONOMIE.....	29
4.3.1. Digitalisering en circulaire economie	29
4.3.2 Transitie van het Haven Industrieel Complex.....	31
4.3.3 Greenports	33
4.4 OPGAVE 3. CREËREN VAN EEN AANTREKKELIJK VESTIGINGSKLIMAAT	36
4.4.1 Werklocaties	36
4.4.2 Human Capital	39
ONDERDEEL B. FINANCIËEL KADER.....	41
HOOFDSTUK 5. FINANCIËN PROGRAMMA ZUID-HOLLANDSE ECONOMIE	41
5.1 Het PZE als onderdeel van de begroting	41
5.2 Wat is het PZE en wat wordt er anders?.....	41
5.3 Toelichting systeem.....	41
5.4 Begroting PZE.....	43
5.5 Financiën	44
5.6 Reserves	48
5.7 Indicatoren	49

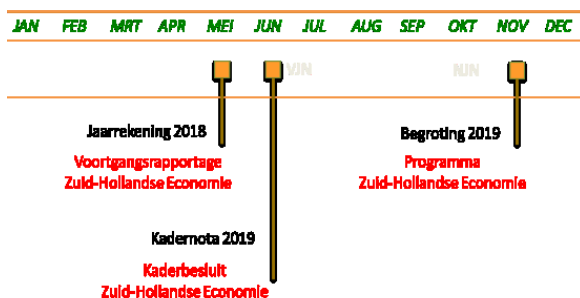
ONDERDEEL C. DOORONTWIKKELING PZE HOOFDSTUK 6. HOE NU VERDER?	51
<i>6.1 Inleiding.....</i>	<i>51</i>
<i>6.2 Onderdelen behorende bij het PZE.....</i>	<i>51</i>
<i>6.3 Voorstellen tot doorontwikkeling PZE.....</i>	<i>51</i>
BIJLAGE 1. OVERZICHT INSTRUMENTEN	53
BIJLAGE 2. LIJST VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN.....	54
BIJLAGE 3. EINDNOTEN	56

Hoofdstuk 1. Inleiding

1.1 Waarom een Programma Zuid-Hollandse Economie?

Het doel van het Programma Zuid-Hollandse Economie (PZE) is om de inzet van de provincie Zuid-Holland op het beleidsterrein economie samen te brengen, waarbij de beleidsdoelen, opgaven, uitvoeringsinstrumenten en financiën sterker met elkaar worden verbonden. Dit leidt tot een betere samenhang tussen het beleidsmatig kader, de te behalen uitvoeringsresultaten en de bijbehorende financiële inzet. Het PZE biedt hiermee een afwegingskader om meerjarige beslissingen te nemen. Daarnaast is het streven om met het PZE meer flexibiliteit in te bouwen. Het PZE dat nu voorligt bevat hiertoe de basis. Een verdere doorontwikkeling is echter gewenst.

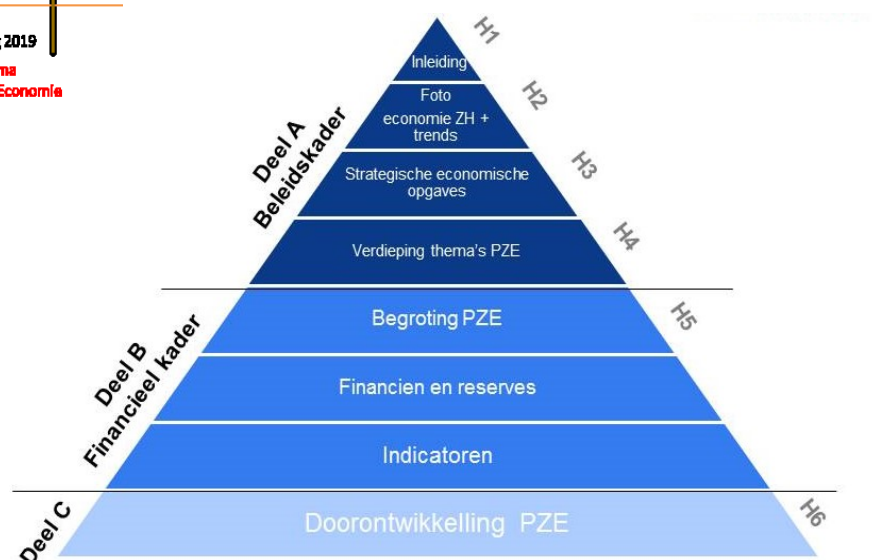
Het PZE is een van de producten om dit doel te realiseren. Daarnaast zal er volgend jaar een Kaderbesluit Zuid-Hollandse Economie (KZE) en een Voortgangsrapportage Zuid-Hollandse Economie (VZE) worden voorgelegd aan Provinciale Staten (PS).

Figuur 1. Systeem P&C

1.2 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op de staat van de Zuid-Hollandse economie, waarbij allereerst een 'foto' wordt gemaakt van de economie zoals die er nu voor staat en vervolgens wordt aangegeven welke trends worden verwacht die hier invloed op zouden kunnen hebben. In hoofdstuk 3 worden de strategische economische opgaves beschreven die hieruit voortvloeien. In hoofdstuk 4 komen de verschillende economische thema's aan bod. Door middel van deze thema's wordt gewerkt aan de in hoofdstuk 3 genoemde opgaves. Hoofdstuk 2, 3 en 4 tezamen vormen het beleidskader van het PZE (deel A). Uitgangspunt van het beleidskader is dat dit, in ieder geval in de eerste versie van het PZE, beleidsarm is. Hoofdstuk 5 bevat het financiële kader van het PZE (deel B). In hoofdstuk 5 wordt beschreven wat de plek is van het PZE in de P&C cyclus en hoe het systeem eruit ziet. Hierin komen zaken aan bod als de beschikbare financiën, reserves en de indicatoren. Tenslotte wordt in hoofdstuk 6 beschreven welke mogelijkheden er zijn om het PZE na 2019 door te ontwikkelen. Hieronder is dit schematisch weergegeven.

Figuur 2. Opzet Programma Zuid-Hollandse Economie

1.3 Afstemming met externe initiatieven

Extern loopt een aantal initiatieven waarmee inhoudelijk in het PZE rekening zal worden gehouden en dat bijdraagt aan het succesvol realiseren van de doelen op het beleidsterrein economie. Het betreft de Economic Board Zuid-Holland (EBZ), de Roadmap Next Economy (RNE) en het Regionaal Investeringsprogramma.

Economic Board Zuid-Holland

De EBZ bestaat uit bestuurders van bedrijven, kennisinstellingen en overheden die zich samen inzetten voor het vernieuwen van de economie, hogere economische groei en meer banen. De provincie neemt vanaf de oprichting in november 2013 deel aan deze samenwerking. De EBZ zet zich in voor strategische initiatieven binnen vijf speerpunten: Haven in transitie, Feeding & Greening Megacities, Life Sciences & Health, Cybersecurity en Smart Industry. Deze speerpunten zullen terugkomen in de thema's van het beleidsmatige kader van het PZE.

Roadmap Next Economy

De RNE is de visie en strategie voor de verduurzaming en digitalisering van onze regio. De RNE benoemt vijf transitiepaden die nodig zijn om de nieuwe economie vorm te geven: Smart Digital Delta, Smart Energy Delta, Circular Economy, Next Education en Next Society. De transitiepaden fungeren hierbij als stippen op de horizon waar via verschillende projecten aan bijgedragen kan worden. De uitvoeringsstrategie valt onder de hoede van de regionale ontwikkelmaatschappij InnovationQuarter en wordt op dit moment gefinancierd door de provincie, de Metropoolregio Rotterdam Den Haag (MRDH), de gemeente Den Haag en de gemeente Rotterdam. Deze partijen werken nauw samen bij de strategie en uitvoering van de Roadmap. De transitiepaden van de RNE hebben hun plek gekregen in het PZE.

Regionaal Investeringsprogramma

Het Regionaal Investeringsprogramma is een pakket van ruim 150 concrete projecten om te komen tot een slimme en circulaire economie met een structurele verhoging van de arbeidsparticipatie. Samen met de EBZ, MRDH en

de regio's Drechtsteden en Holland Rijnland werkt de provincie aan de realisatie dit programma. De projecten worden uitgevoerd binnen vier thema's: vernieuwen economie (wisselwerking, samenwerking en kruisbestuiving), vernieuwen energie (verduurzaming van de haven, glastuinbouw en woningen), vernieuwen verbindingen (snelle fysieke en digitale infrastructuur) en vernieuwen stad en omgeving (focus op werkgelegenheid/onderkant arbeidsmarkt door herstructurering woonwijken en recreatieve/groenvoorzieningen om de stad).

1.4 Afstemming met interne initiatieven

Ook intern loopt een aantal initiatieven waarmee in het PZE rekening zal worden gehouden en dat bijdraagt aan het succes van het PZE. Het betreft het Omgevingsbeleid, het traject 'Versnellen, Voorspellen en Vertellen' en opgabegericht werken.

Omgevingsbeleid

De provincie is – in aanloop naar de nieuwe omgevingswet – bezig haar Omgevingsbeleid te vernieuwen. Onder de titel 'Zuid-Holland vernieuwt!' is een zestal ambities geformuleerd, waarvan 'Naar een nieuwe economie: the next level' de meeste raakvlakken heeft met de scope van dit PZE. De opgaven die hieruit voortkomen zullen terugkomen in het PZE. Het Omgevingsbeleid streeft in eerste instantie naar een beleidsneutrale omzetting. Dit sluit aan bij het uitgangspunt van het beleidskader van het PZE dat ook beleidsneutraal is.

Versnellen, Voorspellen en Vertellen

Door middel van het PZE wordt op een aantal manieren uitvoering gegeven aan het traject Versnellen, Voorspellen en Vertellen. Het vertellend en voorspellend vermogen op het beleidsterrein economie wordt versterkt door het opstellen van een programma waarbij doelen, opgaves en middelen in samenhang worden gezien. Wat betreft versnellen wordt in het PZE een aantal opties benoemd zoals de introductie van een budget voor

verkenningen en het flexibel inzetten van de reserves.

Opgavegericht werken

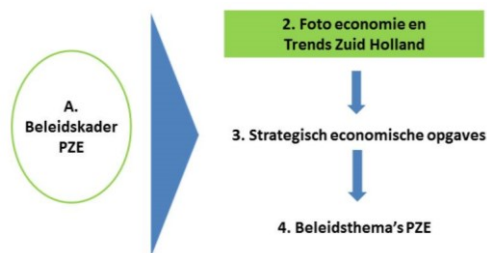
Het PZE is in de basis een sectoraal programma. De provincie werkt in de praktijk echter steeds meer opgavegericht over de sectoren heen. Een mooi voorbeeld hiervan is het thema Greenports. Deze opgave combineert middelen op het gebied van EZ, Mobiliteit en Ruimtelijke Ordening om de

geformuleerde doelen te bereiken. Aangezien het PZE primair een financieel kader is, ligt de nadruk in het PZE op het economisch deel van de opgaven waarvoor ook vanuit het economisch beleidsterrein middelen beschikbaar zijn. Waar van toepassing wordt in het beleidskader (onderdeel A) beschreven waar integraal wordt gewerkt om de beschreven doelen te bereiken.

ONDERDEEL A. BELEIDSKADER

Hoofdstuk 2. Zuid-Hollandse economie en trends

2.1 Foto van de Zuid-Hollandse economie

De positionering van de economie van de provincie Zuid-Holland wordt in dit hoofdstuk uitgewerkt aan de hand van de volgende onderdelen:

- **Groeikracht:** analyse van de economische groei van Zuid-Holland ten opzichte van andere provincies op basis van aantal banen, toegevoegde waarde, export en productiviteit.
- **Innovatiekracht:** hoe presteert Zuid-Holland ten opzichte van andere regio's in Nederland en Europa op het gebied van innovatie.
- **Vestigingsklimaat:** hoe aantrekkelijk is Zuid-Holland als vestigingsplek?
- **Duurzaamheid:** hoe duurzaam is de economie van Zuid-Holland op dit moment?

Groeikracht: de economie in Zuid-Holland is divers en groeit, maar niet sneller dan de rest

Zuid-Holland is de grootste provincie van Nederland, zowel qua bevolkingsaantal¹ als qua economie. Het BBP van Zuid-Holland bedraagt jaarlijks ongeveer € 151 miljard en de toegevoegde waarde bedraagt € 135 miljard. Daarmee beslaat Zuid-Holland circa 21% van de totale economie van Nederland.² In Zuid-Holland waren in 2017 circa 1,7 miljoen mensen werkzaam, dit is 20% van het totaal aantal banen in Nederland.³ Zuid-Holland onderscheidt zich in positieve zin van de rest van Nederland met name door een snelle werkgelegenheidsgroei (positie 3/12).⁴ Zuid-Holland kent per hoofd van de bevolking een vergelijkbare ontwikkeling van het BBP met regio's als Noord-Holland, Utrecht en Noord-Brabant, en is na hen de

vierde provincie qua BBP per inwoner. Als het echter gaat om de BBP groei (positie 7/12), toegevoegde waarde (positie 7/12) en vooral de groei van de export van het bedrijfsleven (positie 9/12), dan behoort Zuid-Holland niet tot de kopgroep van Nederland.⁵ Zuid-Holland moet op die punten vooral zijn meerdere erkennen in de provincies Noord-Holland en Noord-Brabant, waar de economie kijkend naar het BBP en de toegevoegde waarde, sneller groeit.

De diversiteit van de economie is een belangrijke kracht van Zuid-Holland. Alle negen nationale economische topsectoren zijn in Zuid-Holland aanwezig. Daarnaast huisvest de provincie één van de grootste wereldhavens. Door de aanwezigheid van alle topsectoren in combinatie met de aanwezigheid van de haven heeft Zuid-Holland een goede uitgangspositie om internationaal concurrerend te zijn.⁶ Bovendien is het potentieel voor innovatie groter op het grensvlak tussen (top)sectoren, hetgeen in Zuid-Holland in ruime mate het geval is. In de figuur hieronder staat het overzicht van alle topsectoren.

Figuur 3. Overzicht topsectoren

Los van het aantal topsectoren onderscheidt de provincie Zuid-Holland zich ook in de kwaliteit van de topsectoren van andere Nederlandse provincies. Een belangrijk deel van de Nederlandse Greenports (topsector Agri & Food) is gevestigd in Zuid-Holland⁷ en daarmee valt ook meer dan de helft van de productiewaarde van de Greenports toe te schrijven aan Zuid-Holland.⁸ Het Aero-space cluster (topsector High Tech Systemen & Materialen) onderscheidt zich door uitzonderlijke bundeling van kennis en kunde op het gebied van ontwerp en bouw van vliegtuigen, drones en satellieten, en het inrichten van vliegvelden.⁹ Daarnaast is Zuid-Holland het grootste maritieme (topsector Water) knooppunt in West-Europa¹⁰ en kent Zuid-Holland in vergelijking met andere Nederlandse provincies een zeer sterke clustering die betrekking heeft op scheepsbouw en offshore-activiteiten.¹¹ Life Sciences & Health is binnen Zuid-Holland geclusterd in Leiden (Bio Science Park), Rotterdam (Rotterdam Science Tower) en Delft (TU Delft Science Park)¹², waarmee de sector in Zuid-Holland op wetenschappelijk gebied en qua ondernemerschap tot de top van de wereld behoort.

Innovatiekracht Zuid-Holland neemt toe

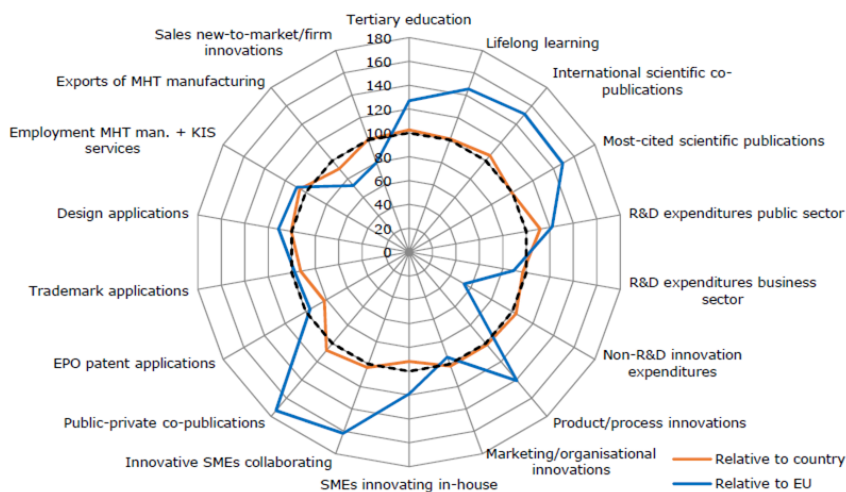
Zuid-Holland liep enkele jaren geleden nog achter ten opzichte van andere regio's als het ging om innovatiekracht. Uit recente gegevens blijkt dat Zuid-Holland inmiddels een tweede positie heeft ingenomen als het gaat om de ranking van de meest innovatieve regio. In 2014 was Zuid-Holland nog hekkensluiter op de ranglijst van innovatieve regio's, inmiddels staat Zuid-Holland na Brabant op de tweede plaats. Dit is mede bereikt door forse

investeringen in innovatie¹³, een bovengemiddelde bedrijvendynamiek en een stijgende arbeidsproductiviteit.

Regionale innovatie-index 2017 versus 2014		
Bron: provincie Zuid-Holland / ING		
	Ranking 2017	Ranking 2014
1	Noord-Brabant	Noord-Brabant
2	Zuid-Holland	Utrecht
3	Noord-Holland	Limburg
4	Gelderland	Noord-Holland
5	Utrecht	Gelderland
6	Flevoland	Overijssel
7	Limburg	Groningen
8	Overijssel	Friesland
9	Friesland	Drenthe
10	Groningen	Flevoland
11	Drenthe	Zeeland
12	Zeeland	Zuid-Holland

Tabel 1. Regionale innovatie index

Dit beeld komt ook terug in de Regional Innovation Scoreboard van de Europese Commissie (figuur 4). Hieruit blijkt dat Zuid-Holland binnen Europa vooral uitblinkt in kenniseconomie, regionale samenwerking op het gebied van innovatie en op product- en procesinnovaties. Zuid-Holland blijft binnen Europa achter op het gebied van innovatie-investeringen van het bedrijfsleven, export van de maakindustrie, in-house innovatie van MKB-bedrijven en sales van nieuwe producten. Binnen Nederland onderscheidt Zuid-Holland zich door het credo 'van alle markten thuis' te zijn, op alle indicatoren scoort de provincie Zuid-Holland net boven, op of onder het niveau Nederland.

Figuur 4. Score Zuid-Holland op Regional Innovation Scoreboard van de Europese Commissie

Innovatie is in Zuid-Holland een bron van groei. De innovatie concentreert zich in een aantal innovatieve hotspots, onder andere Rotterdam (Erasmus MC Incubator, CIC, RDM-Campus, Rotterdam Science Tower), Leiden (Bio Science Park), Noordwijk (Space Business Park), Delft (Technopolis, YES!Delft, Delft Tech Park) en de Haagse regio (The Hague Security Delta, Composite Valley, Caballero Fabriek).¹⁴ In 2016 waren deze hotspots samen goed voor 35.000 banen.

Vestigingsklimaat

Zuid-Holland is een sterk geïnternationaliseerde regio en geldt als een belangrijke vestigingsplaats voor buitenlandse investeerders. Een aantrekkelijk vestigingsklimaat is voor Zuid-Holland van belang om ook in de toekomst buitenlandse investeringen aan te trekken. Daarnaast is het vestigingsklimaat van belang als onderlegger van de bedrijfsprestatie van het exporterende bedrijfsleven en om de in Zuid-Holland gevestigde bedrijven, ook het MKB, die in een steeds internationaler speelveld acteren, vast te houden. Het vestigingsklimaat van Nederland kan worden beschreven aan de hand van een elftal factoren¹⁵: Kwaliteit van leven (waaronder een aantrekkelijk en divers woonmilieu), logistieke infrastructuur, opleidingsniveau van lokale medewerkers, politieke stabiliteit, digitale infrastructuur, beschikbaarheid en kwaliteit van R&D, startupklimaat, vennootschapsbelasting, belastingklimaat, flexibiliteit van arbeidswetgeving en arbeidskosten. Een deel van die factoren is rijksbeleid waarmee het niet mogelijk is je regionaal te onderscheiden. Een deel is echter wel beïnvloedbaar. Dat Zuid-Holland interessant is voor buitenlandse bedrijven blijkt uit de cijfers. In 2017 landde ruim 30 procent van de buitenlandse investeringen van ons land in Zuid-Holland en hebben 115 buitenlandse bedrijven er zich gevestigd of bestaande activiteiten uitgebreid.¹⁶ De aanwezigheid van geschikt vastgoed tegen een aantrekkelijke prijs speelt een rol bij vestigingsplaatsvraagstukken van (internationale) bedrijven. De unieke kracht van het Zuid-Hollandse vestigingsklimaat is de polycentrische stedelijke structuur, waardoor verschillende hoogstedelijke functies gecombineerd kunnen worden met een aantrekkelijk woon- en leefklimaat, diversiteit aan

milieus en nabijheid van natuur.¹⁷ Bereikbaarheid speelt in Zuid-Holland een extra belangrijke rol in het vestigingsklimaat. Wat betreft de bereikbaarheid per spoor, water en over weg scoort Zuid-Holland nationaal gezien zeer goed.¹⁸ Wel blijkt uit een recente studie van het OECD naar het vestigingsklimaat dat de MRDH regio verhoudingsgewijs over minder agglomeratiekracht¹⁹ beschikt en daardoor achterblijft op concurrentiekracht ten opzichte van andere regio's in Europa. De MRDH heeft onvoldoende stedelijke en metropolitane massa om te kunnen concurreren met absolute topregio's. Om het vestigingsklimaat van Zuid-Holland te versterken moet meer stedelijke massa gecreëerd worden en de connectiviteit tussen verschillende stedelijke centra worden vergroot, zodat meer één integraal geheel ontstaat.

Energie en uitstoot

In 2016 stootte Zuid-Holland 32 miljoen ton CO₂ uit. Dat is 23% van het Nederlandse totaal.²⁰ Tussen 2010 en 2016 nam de uitstoot in Zuid-Holland toe met 0,7%, terwijl in de rest van Nederland de uitstoot van CO₂ met 1,37% af nam in de periode tussen 2010 en 2015. De toename van uitstoot in Zuid-Holland werd veroorzaakt door bedrijven en instellingen en industrie, energie, afval en water, want de CO₂ uitstoot in alle andere segmenten nam juist af. Een belangrijke veroorzaker van CO₂ uitstoot in Zuid-Holland is de industrie. Door haar grote energieverbruik van in totaal ca. 130 PJ in 2016 zorgde dit voor een uitstoot van ca. 27 Mton CO₂. Dat betreft 54% van de totale CO₂-uitstoot in Zuid-Holland.²¹

2.2 Trends en ontwikkelingen

Belangrijke trends in de structuur van de economie zijn onder meer het toenemend belang van regio's als motoren van de economie²² en de opkomst bedrijven met activiteiten zonder eigen bezit van productiemiddelen zoals Uber en Airbnb. Daarnaast is er een enorme groei in de 'schone' maakindustrie die andere vestigingswensen heeft dan de meer traditionele maakindustrie. Experts verwachten dat grote delen van de maakindustrie zullen verdwijnen in onze kennisgedreven economie, dit vindt ook nu

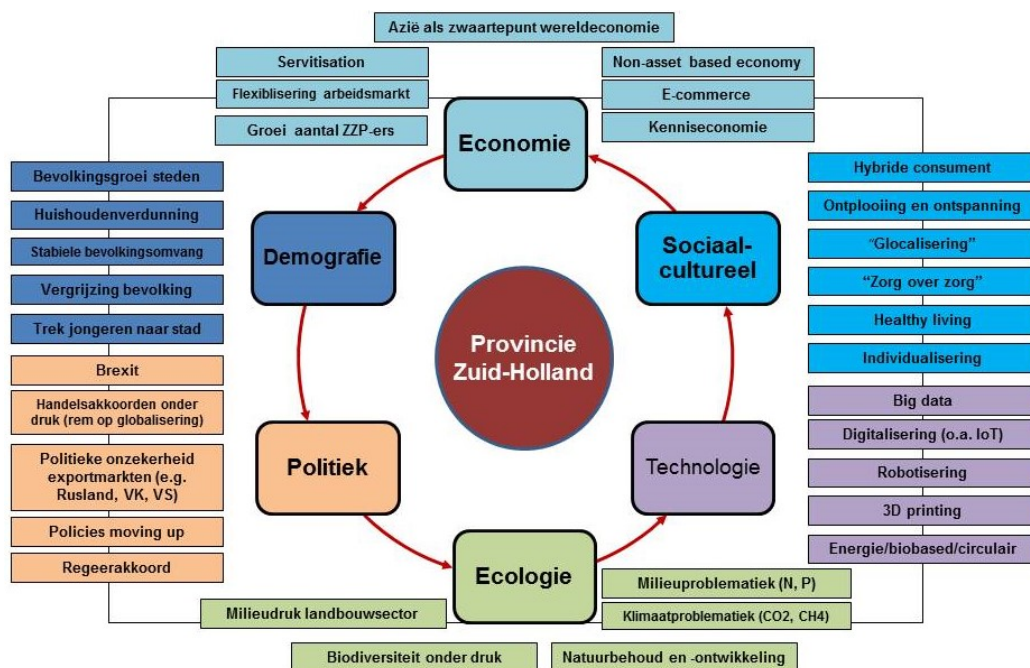
al plaats. Tenslotte speelt clustering van economische activiteiten een steeds belangrijkere rol. Bedrijven vestigen zich steeds vaker op bepaalde plekken, zowel nationaal als regionaal, in de nabijheid van andere bedrijven en (kennis)diensten. Het gaat in de 'nieuwe' economie steeds meer om netwerken, om ontmoeten en om leren van elkaar, waardoor een toenemende behoefte ontstaat aan interactiemilieus.

De ontwikkelingen in technologie gaan razendsnel. Digitalisering werkt door in alle branches en op elk aspect van de inrichting van bedrijfsprocessen. Nieuwe communicatietechnologieën, nieuwe energiebronnen en nieuwe vormen van transport (die met elkaar interacteren of als een geheel functioneren) zorgen voor grotere efficiëntie en zijn daardoor de drie technologische krachten die ten grondslag liggen van industriële revoluties en nu ook voor een derde paradigmashift en voor een nieuw economisch systeem zorgen. 'Manage, move and power the Economy', zoals Rifkin dit noemt.²³ De digitale economie zorgt voor een systeembreuk in een groot deel van de economie, verandert processen, brengt nieuwe economische kansen, creëert nieuwe werkgelegenheid, democratiseert het economische verkeer²⁴ en creëert een duurzamere low-carbon maatschappij waarmee klimaatverandering wordt gereduceerd. Digitalisering brengt ook risico's met zich mee, zoals

de garantie van netwerkneutraliteit en privacy, het risico op nieuwe vormen van monopolies of cybercriminaliteit en –terrorisme en het overnemen van banen door bots.

Door de demografische veranderingen ontstaan nieuwe patronen. Stedelijke gebieden zijn populair door de nabijheid van voorzieningen, banen, ontmoetingsplekken en opleidingen en groeien hard in inwoneraantal. Dit is ook zichtbaar in de grote steden van Zuid-Holland die harder groeien dan gemiddeld.²⁵ De verstedelijkingsopgave die hieruit voortvloeit, met soms conflicterende claims op de beperkt beschikbare ruimte, zal leiden tot een toename van de druk op mobiliteit.

Op sociaal cultureel gebied is er onder meer sprake van een toenemende behoefte aan ontspanning en ontplooiing. De kwaliteit van de woon- en leefomgeving is doorslaggevend in de vestigingskeuze van hoger opgeleiden, terwijl praktisch opgeleiden vooral kiezen voor betaalbaarheid van woonruimte. Kennisintensieve banen, hoogopgeleiden, hoge inkomens en hoogwaardige voorzieningen versterken elkaar, waardoor de economische vitaliteit van steden wordt versterkt. In de meer landelijke gebieden dreigt het tegenovergestelde te gebeuren, hier bestaat het risico dat banen en voorzieningen verdwijnen.

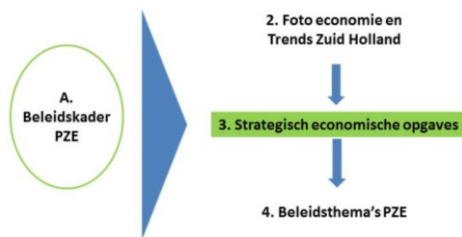

Figuur 5. Overzicht context provincie Zuid-Holland (Bron: Buck Consultants International, 2018)

Qua politieke verhoudingen bieden ontwikkelingen als de Brexit en handelsakkoorden die onder druk staan kansen en bedreigingen voor Nederland en Zuid-Holland. Kansen zijn bijvoorbeeld een aantrekkelijker vestigingsklimaat ten opzichte van regio's in het Verenigd Koninkrijk. Bedreigingen zitten in de onzekerheid die door de dynamiek veroorzaakt wordt, wat kan leiden tot minder investeringen van bedrijven. Juist de provincie Zuid-Holland zal veel te maken krijgen met de effecten van de Brexit vanwege de grote handelsbelangen met het Verenigd Koninkrijk.

De klimaatproblematiek, de energietransitie en de opkomst van een circulaire economie zijn grote thema's die ook de regio Zuid-Holland raken. Acties voor aanpassing aan klimaatverandering zijn vooral cruciaal voor steden.²⁶ Steden zijn gemiddeld de meest dichtbevolkte gebieden en kennen de grootste economische dynamiek in bijvoorbeeld bedrijvigheid, diensten, goederenstromen en verkeersbewegingen. De urgentie voor aanpassing aan klimaatverandering ligt vooral bij investeringen in vitale infrastructuur (elektriciteits-, ICT- en transportnetwerken) en de ruimtelijke inrichting.²⁷

Hoofdstuk 3. Strategisch economische opgaves

3.1 Inleiding

In hoofdstuk 2 is beschreven hoe de economie in Zuid-Holland er op dit moment voor staat en welke trends er zichtbaar zijn. In dit hoofdstuk wordt dit beeld vertaald naar strategisch economische opgaves. Publieke partijen kunnen daarin het verschil maken²⁸ met beleid gericht op factoren die belangrijk zijn voor groei en innovatie, en op het bieden van aantrekkelijke plekken om te wonen en te werken. Omdat regio's steeds meer motoren van economische groei zijn, hebben wij als provincie een belangrijke rol.

In onze regio bevinden zich toonaangevende internationale bedrijven, top onderwijs- en kennisinstellingen, de grootste mainport van Europa, mondiaal concurrerende Greenports en een sterke high tech sector. Onze op fossiele grondstoffen gebaseerde economie heeft nog veerkracht, maar de rek raakt eruit. Het is daarom belangrijk dat de stap wordt gemaakt naar een schoon en slim Zuid-Holland waarin iedereen mee kan doen. Een Zuid-Holland dat versneld de transitie doormaakt naar een circulaire, duurzame en digitale economie. Hiervoor is het van belang dat innovatie binnen het bedrijfsleven wordt gestimuleerd. Dat er (letterlijk) ruimte wordt geboden voor zowel economische activiteiten passend bij die transitie, als voor prettig wonen en recreëren, en dat er oog blijft voor brede welvaart. Brede welvaart gaat niet alleen over inkomen, maar is ook gerelateerd aan het onderwijsniveau van mensen, aan een aantrekkelijk vestigingsklimaat en dito woonomgeving en aan veiligheid en mobiliteit.²⁹

3.2 Opgave 1. Stimuleren van innovatie

Voor het behoud van de huidige welvaart moet ons bedrijfsleven concurrerend blijven. Die concurrentiepositie hangt in toenemende mate af van het vermogen van bedrijven om steeds sneller te innoveren. Door technologische ontwikkelingen, internationalisering van productieketens en verkorting van de levenscyclus van producten is meer innovatie nodig om voorop te kunnen blijven lopen in de sterke sectoren van onze regionale economie. Innovatie is ook nodig om de transitie naar een nieuwe, duurzame en digitale economie versneld door te maken. Hierin is het belangrijk om innovatie binnen het MKB en onze topsectoren te stimuleren.

Het stimuleren van innovatie binnen het MKB is belangrijk omdat het MKB verantwoordelijk is voor zo'n 70% van de totale werkgelegenheid in Zuid-Holland en vanwege aard, omvang en netwerk niet automatisch betrokken bij, aangehaakt of gericht is op innovatie en innovatieve netwerken.

Het stimuleren van innovatie binnen topsectoren is belangrijk, omdat ze van wezenlijk belang zijn voor de Zuid-Hollandse economie, zowel door hun toegevoegde waarde als werkgelegenheid en zodoende de basis vormen van de economische structuur. Zoals in hoofdstuk 2 beschreven bevinden zich in de provincie Zuid-Holland bijna alle door het Rijk benoemde topsectoren.

3.3 Opgave 2. Versnelde transitie naar de nieuwe economie

Mondiale trends als klimaatverandering, grondstoffenschaarste en technologische innovaties zijn aanjagers van een verandering van de economie. Er zijn twee dominante transities: de digitalisering en de verduurzaming van onze energievoorziening. De transitie naar deze 'next economy' verloopt grillig, is soms disruptief en zorgt daarmee voor grote veranderingen in bestaande sectoren en groei van nieuwe sectoren.

Digitalisering van de economie

De impact van digitalisering op de economie en de brede samenleving is groot. Dat geldt ook voor onze provincie, omdat wij een brede economische structuur kennen, maar een relatief lager opgeleide beroepsbevolking hebben. Het gaat om een internationale ontwikkeling waaraan we ons niet kunnen onttrekken. Juist vanwege de te verwachten economische en maatschappelijke impact is het nodig om te zorgen dat de ontwikkeling de gewenste gevolgen heeft voor economie en maatschappij. Deze digitalisering gaat over de groeikansen voor de high tech sector zelf met ontwikkelingen op het gebied van robotica, kunstmatige intelligentie, blockchain, 3D printing en Internet of Things. Maar het is ook belangrijk voor sectoren waar digitalisering ondersteunend is aan het primaire proces, zoals in de Greenports en het Haven Industrieel Complex.

Ook voor maatschappelijke opgaves, zoals mobiliteit en de gezondheidszorg, kan digitalisering oplossingen bieden. Goede digitale bereikbaarheid is hierbij van groot belang en ook de beschikbaarheid van arbeidskracht met goede skills op het snijvlak van technologie en ICT wordt een steeds grotere asset. Digitalisering kan ook kansen bieden. Nieuwe middelen kunnen er ook voor zorgen dat er (nieuwe) werkgelegenheid voor praktisch opgeleiden behouden blijft of ontstaat.

Verduurzaming van de economie

De urgentie van deze transitie is voor Zuid-Holland onmiskenbaar. Onze regio kent een bovengemiddeld hoge uitstoot van CO₂ door de industrie. Een versnelde verduurzaming van de Zuid-Hollandse economie is essentieel voor behoud van de concurrentiepositie en daarmee belangrijke en duurzame werkgelegenheid in met name het Haven Industrieel Complex en de Greenports, maar ook in de logistiek. Het gaat vooral om de transitie naar schone energie en een circulaire economie met slimme energiesystemen, schone technologieën, bio-gebaseerde materialen en nieuwe verdienmodellen.

De Economic Board Zuid-Holland onderstreept ook het belang van de transitie naar een digitale en duurzame economie. Dit doet zij onder andere in de

uitvoering van de eerder genoemde speerpunten. Ook in de Roadmap Next Economy wordt gefocust op de transitie naar een nieuwe duurzame en digitale economie.

3.4 Opgave 3. Creëren van een aantrekkelijk vestigingsklimaat

Bedrijven en talent gedijen in een prettige omgeving in de breedste zin van het woord. Omdat in Zuid-Holland wonen, werken, verplaatsen, leren, ontmoeten en ontspannen in hoge intensiteit plaatsvinden op een beperkte oppervlakte, de verstedelijking alleen maar verder voortschrijdt, is er steeds meer spanning op het ruimtegebruik. Bovendien stellen de wereldwijde trends van verduurzaming, digitalisering en internationalisering van productieketens en arbeidsmarkten nieuwe eisen aan het vestigingsklimaat. Vanuit economisch perspectief is het daarmee van belang om te werken aan de kwaliteit van ons vestigingsklimaat in een goede balans met een aantrekkelijke leefomgeving, om bedrijven te behouden en nieuwe bedrijvigheid en talent aan te trekken.

De Raad voor de Leefomgeving en infrastructuur adviseert in zijn adviesrapport 'Mainports Voorbij'³⁰ om in de Strategie Vestigingsklimaat 2040 niet alleen te kijken naar de traditionele 'harde' vestigingsfactoren, maar ook oog te hebben voor 'zachte' vestigingsfactoren. Het blijkt steeds moeilijker om je als stad of regio op 'harde' vestigingsfactoren te kunnen onderscheiden. Zachte vestigingsfactoren zijn factoren die moeilijker kwantificeerbaar zijn, maar die wel bepalend zijn voor de aantrekkelijkheid van een regio. Je kunt hierbij denken aan zaken als reputatie, aan

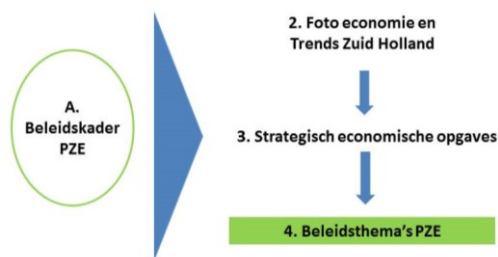
arbeidspotentieel, aan ruimtelijke kwaliteit, maar ook aan culturele voorzieningen en cultureel erfgoed. Juist deze factoren zorgen voor een onderscheidend karakter en dragen daarmee bij aan de aantrekkelijkheid van een regio. Niet alleen voor de internationale kenniswerker, maar ook voor de lokale inwoner, werknemer en recreant. Het draagt bij aan een aantrekkelijk woon-, werk- en leefklimaat en daarmee aan een goed vestigingsmilieu. Daarom is het belangrijk om als provincie, naast de inzet op de harde vestigingsfactoren, ook oog te hebben voor de zachtere vestigingsfactoren.

3.5 Conclusie

De Zuid-Hollandse economie heeft nog steeds een sterke uitgangspositie. We moeten vooral een kwalitatieve sprong maken. Naar een regionale economie met sterkere interne samenhang. Naar een provincie waar ook de druk op de ruimte wordt omgezet in slimmer gebruik van die ruimte, met behoud van een prettig werk-, woon- en leefmilieu. En naar een duurzame en digitale economie. Die missie zorgt voor samenhang in versterking van groei, innovatie en vestigingsklimaat. In het volgende hoofdstuk wordt beschreven waarop langs de (programma)lijnen van de drie benoemde opgaves wordt ingezet om deze kwalitatieve sprong te maken.

Hoofdstuk 4. Beleidsthema's PZE

4.1 Inleiding

Via de stand van zaken van de economie van Zuid-Holland, de gesignaleerde trends en de vertaling hiervan naar strategisch economische opgaves, zijn we nu beland bij hoofdstuk 4. In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe de strategisch economische opgaves op dit moment zijn vertaald naar concrete thema's en wat dit beleid inhoudt. Hierbij worden de thema's geclusterd aan de hand van de in het vorige hoofdstuk benoemde strategisch economische opgaves. Dit levert de verdeling op beschreven in tabel 2.

Deze indeling wil niet zeggen dat de genoemde thema's alleen maar bijdragen aan één strategisch economische opgave. Zo draagt het thema Greenports bijvoorbeeld ook bij aan de overige opgaves en ook de activiteiten die lopen op het gebied van het Haven Industrieel Complex dragen niet alleen bij aan de transitieopgave.

Bij het beschrijven van het beleid per thema gaat het om een beleidsneutrale beschrijving van het huidige beleid. Er wordt geen nieuw beleid toegevoegd. Uitgangspunt is dan ook nog steeds de 'Beleidsvisie en uitvoeringsstrategie Regionale Economie en Energie 2012-2015'. Dit beleidskader is nog steeds van toepassing. In de recente ambitienotitie 'Zuid-Holland vernieuwt' (2018), als onderdeel van de provinciale Omgevingsvisie, zijn de hoofdlijnen uit de beleidsvisie overgenomen en verder verdiept. Vertrekkend vanuit de opgaven waarvoor Zuid-Holland gesteld staat in relatie tot de fysieke leefomgeving komt ook de economie als één van de zes richtinggevende ambities naar voren. Onder de titel: 'Naar een nieuwe economie: the next level', wordt de focus duidelijker gelegd op de

transitie naar de circulaire economie, digitalisering, innovatie in het MKB, meer toegevoegde waarde in de logistiek, een aantrekkelijke woon- en werkomgeving als vestigingsfactor, en nieuwe arrangementen voor scholing en inzetbaarheid. Om uiteindelijk een duurzame economie te bereiken waarbij economische, sociale en ecologische waarden in balans zijn.

Strategisch economische opgave	Thema
4.2 Stimuleren innovatie	4.2.1. Innovatief MKB
	4.2.2. High Tech Systemen & Materialen - Smart Industry - Aero-space
	4.2.3 Life Sciences & Health
	4.2.4 Maritiem
	4.3.5 Logistiek
4.3 Versnelde transitie naar een nieuwe economie	4.3.1. Digitalisering en circulaire economie
	4.3.2. Haven Industrieel Complex in transitie
	4.3.3. Greenports
4.4 Creëren van een aantrekkelijk vestigingsklimaat	4.4.1 Werklocaties
	4.4.2 Human Capital

Tabel 1. Overzicht thema's per opgave

4.2 Opgave 1. Stimuleren van innovatie

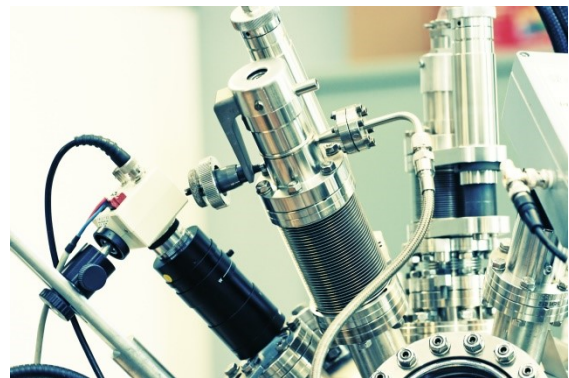
4.2.1 Innovatief MKB

A. Waarom is innovatief MKB een economisch thema voor de provincie

Innovatie is de motor voor de Zuid-Hollandse economie. Voor het behoud van de huidige welvaart en de economische positie van de Zuid-Hollandse bedrijven is innovatie cruciaal. Door innovatie kunnen concurrentievoordelen worden behaald waarmee meer toegevoegde waarde wordt gegenereerd. Daarnaast is innovatie ook cruciaal in de transformatie naar een duurzame economie, die vraagt om nieuwe, innovatieve maatregelen. In de steeds dynamischer en geglobaliseerde economie kunnen bedrijven alleen blijven concurreren als ze voortdurend blijven innoveren. Daarbij vervult het innovatieve MKB een sleutelrol, als kraamkamer van vernieuwende ideeën, producten en processen. Midden- en kleinbedrijven kunnen snel opereren, zijn flexibel en daardoor in staat om kennis snel te benutten en richting de markt te brengen.³¹ Toch gaat dit niet altijd vanzelf en snel genoeg: de risico's voor bedrijven zijn vaak te hoog of de terugverdientijd te lang, waardoor bedrijven minder innoveren dan mogelijk. Daarin speelt financiering een grote rol, maar ook belemmerende wet- en regelgeving. Er is met andere woorden sprake van marktfalen.

Innovatie en economische groei komen steeds meer tot stand binnen een regionaal innovatie-ecosysteem, bestaande uit regionale clusters van bedrijven en kennisinstellingen die vaak binnen een (top)sector werkzaam zijn. Een goed opererend regionaal innovatie-ecosysteem en samenwerking binnen en tussen clusters daarin is dan ook een noodzakelijke voedingsbodem voor innovatie en economische groei. Veelal vindt deze samenwerking in georganiseerde (cross-sectorale) netwerken plaats, of ontstaan al dan niet fysieke innovatiemilieus, zoals campussen en Fieldlabs als brandpunten in die clusters, waar innovatie en kennis worden ontwikkeld en getest. Tegelijkertijd staan die lokale en regionale clusters ook steeds meer in verbinding met andere regionale clusters.

Zo vinden bedrijven competenties waarover ze zelf niet beschikken bij bedrijven en kennisinstellingen, elders in Nederland en in toenemende mate in Europa. De ontwikkeling van de samenwerking in deze netwerken gebeurt echter niet vanzelf, omdat bedrijven niet over het vereiste netwerk beschikken of de tijd om dit op te bouwen. Om de noodzakelijke voedingsbodem voor innovatie in Zuid-Holland te creëren zet de provincie zich met diverse instrumenten in voor een goed opererend regionaal innovatie-ecosysteem.

B. Inzet provincie Zuid-Holland

Op het gebied van innovatieve MKB wordt door de provincie ingezet op de volgende activiteiten.

Stimuleren en ondersteunen innovatie door MKB

In samenwerking met het Rijk, andere provincies en topsectoren stimuleert en ondersteunt de provincie het innovatieve MKB. Afspraken hierover zijn sinds 2015 vastgelegd in de samenwerkingsagenda 'Gezamenlijke MKB Innovatieondersteuning'. Dit betreft een rollende agenda waar voortdurend invulling aan wordt gegeven. Zo stimuleert en ondersteunt de provincie in samenwerking met het ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK) in dit kader innovatie binnen individuele en samenwerkende MKB-bedrijven door financiële risico's voor haalbaarheidsprojecten en grote en kleine R&D-samenwerkingsprojecten te verlagen. Ook op Europees schaalniveau stimuleert en ondersteunt de provincie innovatieprojecten. Bijvoorbeeld bij samenwerkingsprojecten tussen Zuid-Hollandse bedrijven en bedrijven in andere Europese regio's.

Stimuleren clusters en netwerken voor innovatie

De provincie versterkt clusters van sterke Zuid-Hollandse (top)sectoren en stimuleert en ondersteunt de totstandkoming en het onderhouden van netwerken van overheden, bedrijven en kennisinstellingen binnen deze (top)sectoren en hun cross-overs. Door de samenwerking binnen en tussen deze netwerken te bevorderen wordt het regionale innovatie-ecosysteem verder versterkt en kunnen nieuwe coalities en samenwerkingsverbanden gericht op innovatie ontstaan. De inzet van de provincie op de verschillende clusters wordt in de volgende paragrafen nader toegelicht.

Daarnaast stimuleert en ondersteunt de provincie de verbinding van lokale en regionale netwerken en innovatiemilieus met vergelijkbare partijen elders om te zorgen dat bedrijven alle benodigde competenties vinden en samen met hun partners nieuwe (Europese) waardeketens bouwen waarmee op wereldschaal geconcentreerd kan worden.

Ook kennisinstellingen vervullen een belangrijke rol in het innovatie-ecosysteem, vooral als hun onderzoek wordt ingezet om maatschappelijke vraagstukken op te lossen en innovatieve producten, processen en diensten te (helpen) ontwikkelen. Zo is de provincie samen met kennisinstellingen en het bedrijfsleven het kennisprogramma ACCEZ gestart. ACCEZ is een samenwerkingsverband en een kennisprogramma voor de circulaire economie. De provincie is initiatiefnemer en participeert in het samenwerkingsverband.

Versterking innovatiemilieus

De provincie ondersteunt fysieke en niet-fysieke innovatiemilieus binnen en tussen clusters. Zo versterkt de provincie campussen die een belangrijke rol vervullen in regionale clusters van innovatieve bedrijven en kennisinstellingen. Daarnaast helpt de provincie om omgevingen te realiseren waarin innovatieve producten, processen en diensten kunnen worden getest. Die omgevingen – Fieldlabs, pilot plants en proeftuinen – zorgen er voor dat innovaties sneller en met meer kans op succes tot de markt worden gebracht.

Fieldlabs zijn praktijkomgevingen waarin bedrijven en kennisinstellingen doelgericht Next Economy producten en technologieën (uit)ontwikkelen, testen en implementeren. Een sterk en vitaal netwerk van Fieldlabs vervult een sleutelrol in de transformatie van deze regio naar een Next Economy. Ook versterken ze verbindingen met onderzoek, onderwijs en beleid op specifieke thema's. In het kader van het Regionaal Investeringsprogramma en de Roadmap Next Economy zijn in 2016 vijftien Fieldlabs gestart en bijeen gebracht in een cross-sectoraal netwerk, de zogenaamde Fieldlabinfrastructuur.

Figuur 6. Fieldlabstructuur Zuid-Holland

Verder zet de provincie specifieke innovatieprogramma's op. Het eerste innovatieprogramma betreft Smart Manufacturing Industriële Toepassingen in Zuid-Holland (SMITZH), dat eind 2017 van start is gegaan. Dit programma is nader beschreven in paragraaf 4.2.2. High Tech Systemen & Materialen. We voorzien in de toekomst mogelijk nieuwe innovatieprogramma's met de Fieldlabs, waarbij kennis van Fieldlabs wordt ingezet bij het oplossen van maatschappelijke vraagstukken.

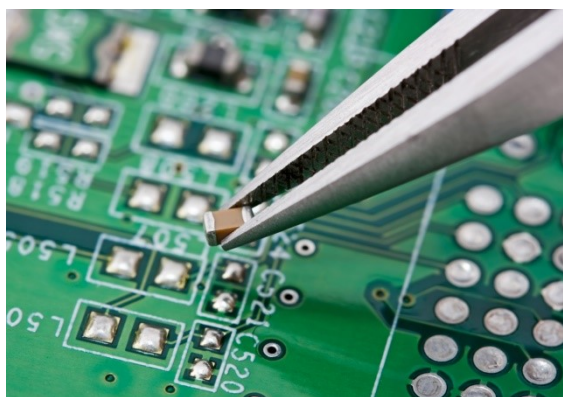
Beter benutten innovatiepotentieel: InnovationQuarter

In samenwerking met verschillende partners is in 2014 InnovationQuarter opgericht. Het doel van InnovationQuarter is om het innovatieve vermogen van Zuid-Holland beter te ontsluiten. Via de actielijnen Business Development, Foreign Investments en Capital ondersteunt InnovationQuarter de economische ontwikkeling en

innovatie in Zuid-Holland. Met deelname in InnovationQuarter, het beschikbaar stellen van kapitaal in de fondsen 'InnovationQuarter Capital' en 'UNIIQ' en het verlenen van subsidie aan InnovationQuarter wil de provincie het innovatiepotentieel van Zuid-Holland beter benutten.

Innovatief inkopen en launching customership

De provincie kan door binnen de eigen organisatie-activiteiten op innovatie in te zetten zijn publieke opdracht efficiënter en effectiever uitvoeren, maar kan daarmee ook innovatieve MKB-ers stimuleren en ondersteunen bij het creëren van een markt voor innovatieve producten, processen en diensten.

Lobby en belangenbehartiging

De provincie zet zich in om de belangen van het Zuid-Hollandse MKB, netwerken en clusters te behartigen. Door middel van lobby en belangenbehartiging richting de Rijksoverheid en Europa wordt getracht wet- & regelgeving, middelen en aandacht te genereren voor de thema's die voor Zuid-Holland van belang zijn. Hiervoor wordt inzet gepleegd door onze bestuurders en lobbyisten en in (Europese) netwerken waarin wij deelnemen.

C. Hoe doen we dit?

Ter bevordering van innovatief MKB zet de provincie de volgende instrumenten in:

- Subsidieregeling MKB Innovatie stimulering Topsectoren Zuid-Holland (MIT ZH): de provincie subsidieert MKB-ondernemers in de topsectoren van Zuid-Holland bij de uitvoering

van haalbaarheidsprojecten en grote en kleine R&D-samenwerkingsprojecten.

- Subsidieregeling Regionale Netwerken voor Innovatie Zuid-Holland (RNIZ): de provincie subsidieert de oprichting en ontwikkeling van regionale netwerken binnen de Zuid-Hollandse topsectoren waarin de triple helix partijen samenwerken. De RNIZ is de vernieuwde versie van de Subsidieregeling Regionale Netwerken Topsectoren Zuid-Holland (RNT).
- Deelname in en subsidiëring van InnovationQuarter. Het beschikbaar stellen van kapitaal in de fondsen 'InnovationQuarter Capital', 'UNIIQ' en 'ENERGIIQ'. Bij de opstart van InnovationQuarter heeft de provincie € 10 mln. aan kapitaal gestort in het hoofdfonds van InnovationQuarter. In 2017 heeft de provincie aanvullend kapitaal ad. € 15 mln. beschikbaar gesteld voor het hoofdfonds van InnovationQuarter: 'IQ Capital'.

Momenteel wordt de subsidieregeling Campussen Zuid-Holland uitgewerkt, ter versterking van een aantal campussen in Zuid-Holland. Naar verwachting wordt deze regeling eind 2018 vastgesteld.

De provincie draagt bij aan de volgende Europese trajecten:

- EFRO Kansen voor West 2 en Subsidieregeling cofinanciering EFRO Zuid-Holland: de provincie stimuleert en cofinanciert de oprichting van Fieldlabs in het kader van EFRO Kansen voor West 2. Voorts heeft de provincie met EFRO en de Subsidieregeling cofinanciering EFRO Zuid-Holland bijgedragen aan de uitbreiding van het hoofdfonds van InnovationQuarter en de totstandkoming van het proof of conceptfonds UNIIQ (dat InnovationQuarter in samenwerking met de drie universiteiten heeft opgericht).
- Interreg en Subsidieregeling cofinanciering EFRO Zuid-Holland: de provincie stimuleert en cofinanciert interregionale samenwerkingsprojecten die worden uitgevoerd in het kader van het Europese programma Interreg.
- Europese netwerken (Vanguard Initiative, S3 Platforms, S34Growth, Smart Pilots): de

provincie participeert in Europese netwerken gericht op versterking van innovatieve clusters.

De provincie levert een bijdrage door middel van een tweetal interne trajecten:

- Innovatieteam (waaronder Start up in Residence): het Innovatieteam van de provincie stimuleert interne innovatie, onder andere via innovatieve inkoop en het programma Start up in residence.
- Small Business Innovation Research (SBIR): de provincie subsidieert innovatieve inkooptrajecten via SBIR.

4.2.2 High Tech Systemen & Materialen

High Tech Systemen & Materialen

De bijna 104.000 werknemers en meer dan 16.000 vestigingen die werken aan High Tech Systemen & Materialen (HTSM) zijn belangrijk voor de concurrentiekracht van Zuid-Holland. Via crossovers zijn zij namelijk nauw verbonden met een groot aantal sectoren in de regio. Dit kan bijvoorbeeld zijn als samenwerkingspartner of als toeleverancier voor bedrijven.³² Ter versterking van het HTSM-cluster zet de provincie met name in op Smart Industry en Aero-Space. Hieronder is de provinciale inzet op de thema's Smart Industry en Aero-space uitgewerkt.

Smart Industry

A. Waarom is Smart Industry een economisch thema voor de provincie?

De digitalisering van de industrie, oftewel Smart Industry, wordt gedreven door ontwikkeling van nieuwe ICT en productietechnologie en verandert de industrie radicaal. Om (internationaal) concurrerend te blijven is het cruciaal om de digitalisering in de (maak)industrie in Zuid-Holland te versnellen.

B. Inzet provincie Zuid-Holland

Zoals in de paragraaf 'Stimuleren van innovatie' beschreven ondersteunt de provincie de Smart Industry sector via de subsidieregeling MIT ZH en de subsidieregeling RNIZ. Ook heeft de sector toegang tot de Europese middelen EFRO Kansen voor West 2 en Interreg en bijbehorende provinciale cofinanciering. Daarnaast kunnen bedrijven in de sector gebruik maken van de diensten van InnovationQuarter: 'Business Development', 'Foreign Investments' en 'Capital'. Wanneer relevant wordt op nationaal en Europees niveau gelobbyd voor de belangen van de sector.

Naast bovenstaande wordt door de provincie ingezet op de volgende activiteiten.

Stimuleren clusters en netwerken voor innovatie

Via de RNIZ-subsidieregeling ondersteunen wij het netwerk Holland Instrumentation. Dit netwerk versterkt de regionale en sector-overstijgende

samenwerking tussen ondernemers, onderzoekers, onderwijs en overheden. Ook maakt Holland Instrumentation het netwerk beter zichtbaar als partner voor samenwerking en investeringen.

Versterking innovatiemilieus

Het programma Smart Manufacturing Industriële Toepassingen in Zuid-Holland (SMITZH) richt zich op het ondersteunen van bedrijven bij de omschakeling naar 'smart industry' oplossingen voor productieprocessen in de maakindustrie, gebaseerd op de toepassing van digitalisering en automatisering in de industrie. Dit programma is eind 2017 van start gegaan. Doelstelling van SMITZH is nieuwe productie en reshoring van productie, efficiëntere en dus beter concurrerende bestaande productie en het sterk verbreden van de inzetbaarheid van laag of niet passend opgeleid personeel. Binnen SMITZH werken acht Smart Industry Fieldlabs, provincie Zuid-Holland, MRDH, InnovationQuarter, TNO en de gemeente Den Haag samen. Via een Smart Deal is tevens het ministerie van EZK financieel bij dit programma aangesloten.

C. Hoe doen we dit?

Met het SMITZH programma heeft de provincie een laagdrempelig programma voor ondernemers met al hun vragen over automatisering, digitalisering van productie en ketenintegratie. Hiervoor is een bedrag van € 5,5 miljoen gereserveerd.

Voor het stimuleren van innovatie binnen de sector kan tevens gebruik worden gemaakt van de instrumenten die zijn opgesomd in de paragraaf 'Stimuleren van innovatie'.

Aero-space

A. Waarom is Aero-space en ruimtevaart een economisch thema voor de provincie?

Aero-space beschikt binnen Zuid-Holland over een wereldwijd uitzonderlijke bundeling van kennis en kunde op het gebied van ontwerp en bouw van vliegtuigen, drones (UAV's) en satellieten, en het inrichten van vliegvelden.³³ In Zuid-Holland zijn 157 Aero-space bedrijven gevestigd.³⁴ Ook is de sector verantwoordelijk voor veel directe (7.320) en indirecte (12.500) high tech banen in de diverse

supply chains.³⁵ Een belangrijk onderdeel van de Aero-space sector is het ruimtevaartcluster. 80% van de ruimtevaartactiviteiten in Nederland bevinden zich in Zuid-Holland.³⁶ Het European Space Research Technology Center (ESTEC) van het European Space Agency (ESA), sinds 1968 gevestigd in Noordwijk, is de grootste locatie van het ESA en het technologisch hart van de Europese ruimtevaart. De clustering van high tech ruimtevaartbedrijven in de “ruimtevaartruit” Noordwijk-Leiden-Den Haag-Delft met ESTEC als spil biedt Zuid-Holland kansen om te profiteren van de versnelling in de wereldwijde ruimtevaartactiviteiten en de economische kansen die daarmee gepaard gaan. Vanwege de goede uitgangspositie en de grote toegevoegde waarde die Aero-space ook binnen de topsector HTSM genereert, kan inzet op Aero-space (waaronder ruimtevaart) worden gezien als kans om de regionale economie en de concurrentiepositie van de provincie te versterken.

Daarnaast beschikt de sector over een groot innovatief vermogen. Het gaat onder meer om innovaties die bijdragen aan schonere en stillere vliegtuigen, goedkopere lanceerstructuren, nieuwe satellieten en slimmere drones. Ruimtevaartonderzoek kan daarnaast dienen als sleuteltechnologie voor andere sectoren en de maatschappij. Ruimtevaarttechnologie en gegevens uit de ruimtevaart toepassen op aarde draagt bij aan de maatschappij waarin we leven, om deze veiliger te maken, de voedselvoorziening efficiënter te maken, het milieu te verbeteren en te verduurzamen. Als sterke ‘slimme’ specialisatie kunnen de ontwikkelingen binnen het Aero-space cluster in Zuid-Holland een positieve uitstraling hebben naar andere bedrijvigheid binnen en buiten HTSM. Omdat de provincie een rol kan spelen in het versterken van het regionale innovatie-ecosysteem waarin deze potenties kunnen worden benut, vormt dit een belangrijke motivatie voor haar inzet binnen deze sector.

B. Inzet provincie Zuid Holland

Zoals in de paragraaf ‘Stimuleren van innovatie’ beschreven ondersteunt de provincie de Aero-space sector via de subsidieregeling MIT ZH en de subsidieregeling RNIZ. Ook heeft de sector toegang tot de Europese middelen EFRO Kansen voor West 2 en Interreg en bijbehorende provinciale cofinanciering. Daarnaast kunnen bedrijven in de sector gebruik maken van de diensten van InnovationQuarter: ‘Business Development’, ‘Foreign Investments’ en ‘Capital’. Wanneer relevant wordt op nationaal en Europees niveau gelobbyd voor de belangen van de sector.

Naast bovenstaande wordt door de provincie ingezet op de volgende activiteiten.

Stimuleren clusters en netwerken voor innovatie

De Aero-space Agenda Zuid-Holland 2016-2025 is een initiatief van de Aero-space industrie in Zuid-Holland en de TU Delft, die met hulp van InnovationQuarter tot stand is gekomen. De agenda heeft als doel intensiever en programmatisch samenwerken om de wereldwijde groeikansen in de sectoren te verzilveren én betere aansluiting bij het Europese programma Clean Sky 2. In juni 2016 is deze agenda aangeboden aan de Commissaris van de Koning Jaap Smit. Een deel van de projecten in de agenda is reeds gestart. Beoogd is dat de innovaties uit de projecten onder meer bijdragen aan schonere en stillere vliegtuigen, goedkopere lanceerstructuren en nieuwe satellieten, en slimmere drones. InnovationQuarter is nauw betrokken bij de uitvoering van de Aero-space Agenda, met name via het aanjagen van de

projecten uit de agenda. De provincie heeft voor versnelling gezorgd bij de totstandkoming van deze agenda, door aan de ondertekening van het Memorandum Of Understanding met het Europese programma Clean Sky Joint Undertaking (zie hieronder), als voorwaarde te stellen dat er eerst een inhoudelijke agenda van bedrijfsleven en kennisinstellingen in de regio moest komen die tevens als basis zou kunnen dienen voor de samenwerking met Clean Sky 2.

De provincie Zuid-Holland is in juni 2016 een Memorandum Of Understanding (MOU) aangegaan met de organisatie Joint Undertaking Clean Sky 2, voor samenwerking met dit researchprogramma; dit in het belang van de Zuid-Hollandse Aero-space sector. Het doel van het Clean Sky 2 programma is om via technologische innovaties de vliegtuigbouw te verduurzamen. De verwachting is dat er synergie zal gaan ontstaan tussen (Fieldlab)projecten uit de Zuid-Hollandse Aero-space Agenda die medegefinancierd worden vanuit EFRO en researchprojecten binnen het Clean Sky 2 programma; innovaties die zijn ontwikkeld in researchproject(en) van Clean Sky 2 kunnen mogelijk sneller naar de markt worden gebracht via Fieldlabs.

Versterking innovatiemilieus

Op diverse wijzen werkt de provincie aan de versterking van Aero-space innovatiemilieus. De provincie Zuid-Holland zet zich in voor de ontwikkeling van de Space Campus Noordwijk om het ruimtevaartcluster in Zuid-Holland en (nieuwe) ruimtevaart gerelateerde bedrijvigheid rondom ESA ESTEC verder te versterken. Space Campus Noordwijk is het perspectief voor de doorontwikkeling van het Space Business Park en ESTEC tot een internationaal georiënteerde locatie voor open innovatie, als onderdeel van de Europese en Nederlandse ruimtevaartsector (zowel upstream als downstream). In dit perspectief vinden op deze locatie onderzoek, test en ontwikkeling, onderwijs en economische activiteiten plaats op het gebied van de ruimtevaart. De ontwikkeling van Space Campus Noordwijk vraagt om inzet van meerdere partijen en om publieke en private investeringen. Hiervoor wordt in september 2018 een Regio Deal 'ESTEC en Space Campus Noordwijk' gesloten tussen de Ministeries van LNV, BZK, EZK, provincie

Zuid-Holland en gemeente Noordwijk. Deze Regio Deal is gericht op investeringen in een bredere gebiedsontwikkeling (de campusontwikkeling rondom ESA ESTEC), en op het vergroten van de aantrekkelijkheid van het terrein van ESTEC zelf door realisatie van een internationale ontmoetingsplek.

De provincie zet in op herhuisvesting van het Nederlands Institute for Space Research (SRON) naar Zuid-Holland. Het onderzoeksinstituut ontwikkelt innovatieve technologie, geavanceerde ruimte-instrumenten en maakt gebruik van fundamenteel onderzoek vanuit verschillende wetenschappelijke disciplines. Momenteel is het instituut gevestigd in Utrecht, maar was dringend op zoek naar een nieuwe hoofdlocatie. SRON-Utrecht zal begin 2021 naar het Leiden Bio Science Park verhuizen. De komst van SRON naar Zuid-Holland schept nieuwe kansen voor versterking van het nationale ruimteonderzoek en voor de economie en het kennisklimaat in Zuid-Holland. Het biedt vele mogelijkheden voor (versterkte) samenwerking in de wetenschap, technologieontwikkeling en instrumentenbouw. De universiteiten in Leiden en Delft hebben nauw samengewerkt met SRON, NWO, de provincie Zuid-Holland en de gemeente Leiden om de verhuizing van SRON-Utrecht naar het Leiden Bio Science Park mogelijk te maken.

Ook wordt in het kader van Aero-space door de provincie ingezet op Fieldlabs. Voorbeelden hiervan zijn het 'Composite Automation Development Centre / SAM-XL' en 'Unmanned Valley Valkenburg'. Dit betreffen projecten uit de Aerospace Agenda Zuid-Holland 2016-2025.

Het CADC/SAM XL (=Smart Advanced Manufacturing XL) is een Fieldlab waar technologie wordt ontwikkeld en gedemonstreerd voor de geautomatiseerde productie van grote lichtgewicht composietonderdelen voor vliegtuigen, ruimtevaartuigen, windturbinebladen en maritieme toepassingen. De provincie heeft met EFRO-middelen en eigen cofinanciering een bijdrage geleverd aan de totstandkoming van dit Fieldlab. Recentelijk heeft het CADC/SAM-XL een synergy certificate ontvangen van Clean Sky 2. Hiermee wordt invulling gegeven aan het MOU tussen de

provincie en Clean Sky 2. Het is duidelijk dat via het Fieldlab CADCSAM-XL synergiën zullen ontstaan met bestaande en wellicht nieuwe projecten in het kader van het Clean Sky 2 programma, aldus de Clean Sky-organisatie.

Unmanned Valley Valkenburg is een Fieldlab in ontwikkeling op een deel van het voormalig vliegveld Valkenburg. Op Unmanned Valley wordt ingezet op de realisatie van een ecosysteem voor technologie van onbemande systemen, waaronder drones en een dronetestcentrum. De provincie heeft onder andere bijgedragen in het verkrijgen van een (tijdelijke) luchthavenregeling waardoor het testen met drones mogelijk wordt gemaakt. Ook is beoogd middelen vanuit EFRO Kansen voor West 2 en provinciale cofinanciering in te zetten ter ontwikkeling van dit Fieldlab.

Innovatief inkopen en launching customership

In 2018 en 2019 worden respectievelijk € 0,2 mln. en € 1 mln. gereserveerd voor activiteiten die tot stand komen in het kader van de opgave Innovatief Zuid-Holland. Concreet gaat het om twee Small Business Innovation Research (SBIR) die de provincie op dit moment samen met het ministerie van EZK en het Netherlands Space Office (NSO: het ruimtevaartagentschap van de Rijksoverheid) voorbereidt. Er is hierbij sprake van 50% cofinanciering door het Rijk. Het betreft SBIR's gericht op de vraag hoe aardobservatietechnieken zijn in te zetten om bodemdaling te bepalen en hoe dit is toe te passen voor preventief wegonderhoud.

Lobby en belangenbehartiging

De PZH ondersteunt de lobby van SpaceNed voor additionele rijksmiddelen voor ruimtevaart. Ruimtevaart is high tech innovatie en wetenschap in de ruimte en ons dagelijks leven is doordrenkt van toepassingen van ruimtevaart. Nederland heeft een unieke positie binnen de Europese ruimtevaart met het grootste technologiecentrum van ESA in Noordwijk en met een internationaal concurrerende kennisintensieve ruimtevaartsector. Om die kracht optimaal te benutten zou Nederland haar - in ESA context zeer lage - ruimtevaartbudget moeten verdubbelen.³⁷

C. Hoe doen we dit?

Voor het stimuleren van innovatie binnen de sector kan gebruik worden gemaakt van de instrumenten die zijn opgesomd in de paragraaf 'Stimuleren van innovatie'.

De provincie heeft daarnaast voor een aantal concrete projecten middelen beschikbaar gesteld. In het kader van deze Regio Deal heeft de provincie voor de komende drie jaar in totaal € 8 mln. gereserveerd voor de ontwikkeling van Space Campus Noordwijk. De provincie zal via een begrotingssubsidie maximaal € 7 mln. bijdragen aan de herhuisvesting van SRON naar Zuid-Holland.

4.2.3. Life Sciences & Health

A. Waarom is Life Sciences & Health (LSH) een economisch thema voor de provincie?

De sector Life Sciences & Health (LSH) is één van de negen nationale topsectoren. Onlangs heeft het Kabinet ingestemd met het nieuwe Missiegedreven Innovatiebeleid dat voortbouwt op de samenwerking uit de Topsectorenaanpak. Hierin staan economische kansen van maatschappelijke uitdagingen centraal, waaronder Gezondheid en Zorg. Ook de EBZ heeft LSH tot één van haar vijf speerpunten benoemd.

Zuid-Holland heeft een sterke positie op het gebied van LSH. Het is een innovatieve en technologie-gedreven sector gericht op gezondheid, die tot de top van de wereld behoort op wetenschappelijk gebied en in ondernemerschap. De concurrentiepositie van de sector is goed en de toegevoegde waarde ervan is groot. De sector telt in de provincie 217.213³⁸ banen en bijna 18.000 vestigingen.³⁹ Zuid-Holland heeft in Leiden het grootste Bio Science Park van Nederland met meer dan 400 innovatieve Life Sciences bedrijven. Daarnaast gelden Rotterdam met de Rotterdam Science Tower en niches als virologie, diagnostiek, genomics, en Delft met het TU Delft Science Park, en niches als medtech, e-health, devices en robotics, als brandpunten voor ontwikkeling van innovatieve toepassingen en technologie op het gebied van LSH.⁴⁰

Binnen de sector is regeneratieve geneeskunde in Zuid-Holland een belangrijk speerpunt. Nederland behoort tot de top 5 van de wereld in dit onderzoeksveld en is nummer 1 als het gaat om de

impact van de gepubliceerde artikelen.⁴¹ Het onderzoeksveld kan een radicale verandering in de gezondheidszorg teweeg brengen en een antwoord geven op één van de grotere huidige maatschappelijke uitdagingen vanwege zijn impact op thema's als levensverwachting en chronische ziektes. Tevens kan er nieuwe bedrijvigheid worden gecreëerd en een toename plaatsvinden van technologische mogelijkheden.

B. Inzet provincie Zuid Holland

Zoals in de paragraaf 'Stimuleren van innovatie' beschreven ondersteunt de provincie de LSH sector via de subsidieregeling MIT ZH en de subsidieregeling RNIZ. Ook heeft de sector toegang tot de Europese middelen EFRO Kansen voor West 2 en Interreg en bijbehorende provinciale cofinanciering. Daarnaast kunnen bedrijven in de sector gebruik maken van de diensten van InnovationQuarter: 'Business Development', 'Foreign Investments' en 'Capital'. Wanneer relevant wordt op nationaal en Europees niveau gelobbyd voor de belangen van de sector.

Naast bovenstaande wordt door de provincie ingezet op de volgende activiteiten.

Stimuleren en ondersteunen innovatie door MKB

De provincie is een belangrijke financier van het LSH-programma HUB (Holland United States Bridge) dat als belangrijkste doel heeft om Life Sciences bedrijven uit Zuid-Holland toegang te verlenen tot de Amerikaanse kapitaal- en gezondheidszorgmarkt. De permanente vertegenwoordiging van het HUB-programma in Boston is tevens een vooruitgeschoven post om Amerikaanse bedrijfsleven in de LSH te interesseren om naar Zuid-Holland te komen om de Europese markt te betreden.

Stimuleren clusters en netwerken voor innovatie

De provincie ondersteunt Medical Delta. Medical Delta is een netwerk van publieke en private partners uit de Life Sciences, Health en technologie. Binnen Medical Delta wordt kennis en ervaring bij elkaar gebracht, wat als katalysator van innovatie

en samenwerking dient op drie lijnen: Academische programma's, Living Labs en Vitale Delta. Zodoende heeft het netwerk verschillende succesvolle projecten tot stand gebracht.⁴²

In het samenwerkingsverband RegMed XB (REGenerative MEDicine crossing Borders) bundelen verschillende universiteiten en medische centra, gezondheidsorganisaties, bedrijfsleven, de Rijksoverheid en vier provincies, waaronder provincie Zuid-Holland, de krachten op het gebied van regeneratieve geneeskunde.⁴³ Ter versterking van het onderzoeksveld wordt binnen het samenwerkingsverband gewerkt aan een valorisatieplan en een nieuwe governancestructuur. Naast de onderzoekslijn, zal worden ingezet op business development, seed capital en infrastructuur. Provinciale Staten hebben met de Begroting 2019 een plafond voor een begrotingssubsidie vastgesteld als cofinanciering voor de activiteiten van Regmed XB.

Versterking innovatiemilieus

De provincie ondersteunt met verschillende instrumenten innovatiemilieus binnen de LSH sector, die vooral sterk geconcentreerd zijn langs de kennisas Leiden-Delft-Rotterdam (met name bij het Leiden Bio Science Park, TU Delft Science Park en de Rotterdam Science Tower). De provincie is voornemens om de doorontwikkeling van de campussen van Leiden en Delft te versnellen met de subsidieregeling Campusontwikkeling Zuid-Holland. Deze subsidieregeling is gericht op investeringen in gebouwen, onderzoeksinfrastructuur en exploitatie van de campussen.

De provincie heeft ondersteuning geboden bij de ontwikkeling van het Fieldlab Medical Delta Living Labs, waar met bedrijven, ziekenhuizen, zorginstellingen en kennisinstellingen nieuwe producten en diensten worden ontwikkeld waarbij de patiënt een centrale rol speelt. Innovaties op het gebied van robotica, meetapparatuur, ICT en sensoren zorgen ervoor dat patiënten sneller gezond thuis kunnen zijn na een operatie of revalidatieproces. In het Fieldlab worden co-research, haalbaarheidsstudies, testen, small-scale

implementaties en evaluatie met (eind)gebruikers uitgevoerd.

Op basis van amendement 582 is in de Begroting 2018 een reservering van € 1,2 mln. opgenomen, voor 'een nader te concretiseren investeringsbeslissing' op het gebied van regeneratieve geneeskunde, waarover wij in 2019 een investeringsbeslissing verwachten te nemen.

C. Hoe doen we dit?

Voor het stimuleren van innovatie binnen de sector kan gebruik worden gemaakt van de instrumenten die zijn opgesomd in de paragraaf 'Stimuleren van innovatie'.

De provincie heeft na 2019 jaarlijks € 1,2 mln. gereserveerd voor Versterking Life Sciences & Health.

4.2.4 Maritiem

A. Waarom is Maritiem een economisch thema voor de provincie?

De maritieme sector⁴⁴ is onderdeel van de topsector 'Water'. De sector vormt een belangrijke economische draaischijf voor de maakindustrie in Zuid-Holland en levert veel toegevoegde waarde aan de economie⁴⁵ en voor het functioneren van het Haven Industrieel Complex (HIC). Zuid-Holland is een belangrijke thuisbasis voor deze sector door de grote vestigingsplaats- en clustervoordelen. De bereikbaarheid over water is gunstig. Er zijn goede watergebonden werklocaties en een fijnmazig netwerk van gespecialiseerde toeleveranciers, branche-instellingen en onderwijs en onderzoeksinstellingen. Die voordelen zorgen er voor dat bedrijven in de regio blijven en internationaal opereren. Die positie willen we behouden en zo mogelijk versterken. In de afgelopen jaren zijn al flinke stappen gezet. Die clustervoordelen maken maritiem Zuid-Holland tevens tot een belangrijke ontwikkelregio en proeftuin voor duurzame ontwikkelingen en transitie van het HIC.⁴⁶

Er zijn verschillende Fieldlabs gekoppeld aan de sector en het onderdeel maritieme maakindustrie levert een flinke bijdrage aan energiewinning op zee. De binnenvaartsector werkt aan de verduurzaming van de binnenvaartschepen. Het karakter van de maritieme industrie en de gevraagde competenties veranderen daardoor. De focus komt steeds meer te liggen op de introductie van 3D-printing, hoogwaardige assemblage, IT en meer ontwerp en nieuwe specialisaties voor werknemers. Dat vraagt steeds meer van innovatienetwerken en onderwijsstructuren en -curricula. De provincie blijft deze ontwikkelingen ondersteunen.

B. Inzet provincie

Zoals in de paragraaf 'Stimuleren van innovatie' beschreven ondersteunt de provincie de maritieme sector via de subsidieregeling MIT ZH en de subsidieregeling RNIZ. Ook heeft de sector toegang tot de Europese middelen EFRO Kansen voor West

2 en Interreg en bijbehorende provinciale cofinanciering. Daarnaast kunnen bedrijven in de sector gebruik maken van de diensten van InnovationQuarter: 'Business Development', 'Foreign Investments' en 'Capital'. Wanneer relevant wordt op nationaal en Europees niveau gelobbyd voor de belangen van de sector.

Naast bovenstaande wordt door de provincie ingezet op de volgende activiteiten.

Concreet is de inzet van de provincie in de topsector maritiem gericht op het beter benutten van kennis en innovatie en behoud van goede maritieme locaties. Om bedrijven daarbij zo goed mogelijk te betrekken is er een centrale rol voor het samenwerkingsverband Maritime Delta.⁴⁷ De uitkomsten van de toekomstverkenning Maritieme Cluster 2017 bevestigen het belang van verdere intensivering van die samenwerking. In 2018 is daartoe Rotterdam Maritime Capital of Europe door Rotterdam geïnitieerd. Dit initiatief versterkt de bestuurlijke samenwerking (toetreding van provincie in 2018) met het bedrijfsleven om de regio en vestigingsplaatsvoordelen beter te promoten.

De inzet van de provincie is de afgelopen jaren gegroeid en steunt op de volgende bestuurlijke inbreng.

In 2012 hebben GS de inzet van Regionale Ontwikkelingsmaatschappij (ROM)-Drechtsteden voor de ontwikkeling en versterking van watergebonden terreinen geïntensiveerd met een extra kapitaal injectie van € 10 miljoen, onder andere voor maritieme hotspot "'t Plaatje" in de gemeente Sliedrecht, maritiem service centrum op "Grootenoord" in de gemeente Hendrik Ido Ambacht en een nieuwe locatie voor bedrijf Dolderman in de 2^e Merwede haven van de gemeente Dordrecht.

Daarnaast zetten het door GS ondertekende Bestuursakkoord "Drechtsteden Maritieme Topregio" en de Groeiagenda Drechtsteden in op meer innovatiekracht in de sector, een betere onderwijsaansluiting (leerfabriek) en een betere kwaliteit van watergebonden terreinen in Drechtsteden (Maritieme hotspots in Papendrecht, Alblasterdam en Hendrik Ido Ambacht).

Verder is de provincie Zuid-Holland de lead partner bij het Europese binnenvaartprogramma CLINSH (Clean INland Shipping). Een internationaal consortium is in juli 2015 gestart met een programma om dertig binnenschepen duurzaam te maken.⁴⁸

C. Hoe doen we dit?

Voor het stimuleren van innovatie binnen de sector kan gebruik worden gemaakt van de instrumenten die zijn opgesomd in de paragraaf 'Stimuleren van innovatie'.

Met het bedrijventerreinenbeleid en de planvormingssubsidie levert de provincie een bijdrage aan het versterken en behouden van goede

duurzame watergebonden locaties voor de maritieme sector.

Met het SMITZH programma heeft de provincie met acht Fieldlabs, InnovationQuarter, TNO, MRDH, de gemeente Den Haag een laagdrempelig programma voor ondernemers met al hun vragen over automatisering, digitalisering van productie en ketenintegratie. Drie Fieldlabs in dit netwerk met een belangrijke band met de maritieme sector zijn Digital Factory for Composites, de duurzaamheidsfabriek en RAMLAB.

In samenwerking met InnovationQuarter is een MBK-katalysatorfonds opgestart voor ondersteuning van Maritieme bedrijven in de Drechtsteden, in innovatie in de beginfase.⁴⁹

4.2.5 Logistiek

A. Waarom is Logistiek een economisch thema voor de provincie?

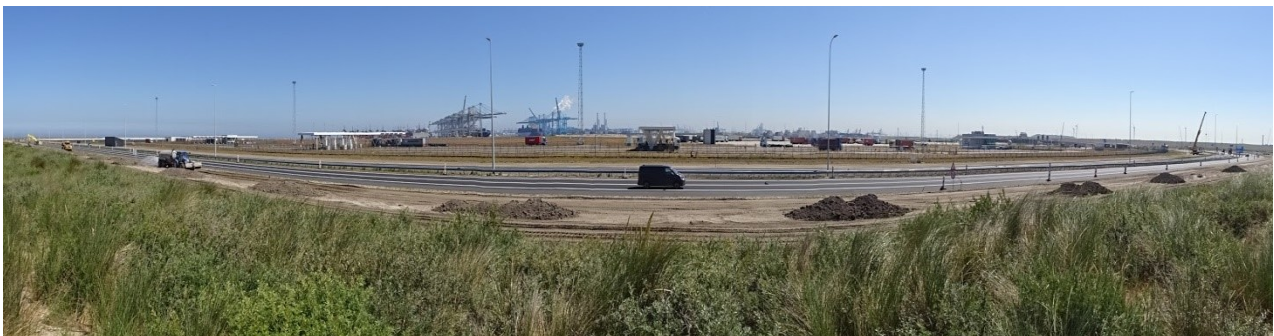
Zuid-Holland is de transportprovincie bij uitstek. Dit is een gevolg van de aanwezigheid van een groot Haven Industrieel Complex, de Greenports Oost- en Westland, de Bollenstreek en Boskoop, goede multimodale verbindingen met voor- en achterland en bevoorrading van de Randstad. Dit internationale goederen- en dienstenknooppunt genereert veel transport- en logistieke bewegingen en kent een complex vervoerssysteem met distributiecentra, containerterminals, binnenhavens en railterminals. Voor het functioneren van het bedrijfsleven in Zuid-Holland is een efficiënt multimodaal vervoers- en (binnen) havensysteem essentieel. In die zin is het één van de belangrijkste randvoorwaarden voor economische groei in Zuid-Holland. De sector Transport & Logistiek (T&L) is één van de nationale topsectoren. In Zuid-Holland is het één van de grootste sectoren wat betreft de werkgelegenheid en verdienvermogen. Zij is goed voor ruim 95.000 banen en een toegevoegde waarde van meer dan € 9 miljard. Verduurzaming en innovaties zijn van groot belang om als sector concurrerend te blijven door een betere prijs- kwaliteitsverhouding van de diensten en het wegnemen van knelpunten in de sector. De sector kan zich hierin steeds meer onderscheiden en haar koploperspositie veiligstellen. Vanwege het economisch belang, de noodzakelijke duurzame transitie en de grote verbondenheid en toegevoegde waarde voor andere topsectoren (Greenports, maritiem, industrie) wil de provincie zich verder inzetten om de kracht van het transport en logistieke systeem sterk te houden.

B. Inzet provincie Zuid-Holland

Zoals in de paragraaf 'Stimuleren van innovatie' beschreven ondersteunt de provincie de logistieke sector via de subsidieregeling MIT ZH en de subsidieregeling RNIZ. Ook heeft de sector toegang tot de Europese middelen EFRO Kansen voor West 2 en Interreg en bijbehorende provinciale cofinanciering. Daarnaast kunnen bedrijven in de sector gebruik maken van de diensten van InnovationQuarter: 'Business Development', 'Foreign Investments' en 'Capital'. Wanneer relevant wordt op nationaal en Europees niveau gelobbyd voor de belangen van de sector.

Naast bovenstaande wordt door de provincie ingezet op de volgende activiteiten.

Voor de economische toegevoegde waarde van het transportsysteem is het vooral van belang dat de infrastructuur en vervoersknooppunten goed aansluiten bij de behoefte van de bedrijven en de ontwikkeling van toplocaties. Zo zetten we in op behoud van areaal van watergebonden bedrijventerreinen in het Haven Industrieel Complex met een goede multimodale bereikbaarheid. Daarnaast worden ook agrologistieke handels- en transportcentra (Coolport Waal- en Eemhaven, ABC-Westland) aan het kernnet waar mogelijk ruimtelijk versterkt. Verder zet de provincie met haar bedrijventerreinenbeleid in op een goede spreiding van grote logistieke bedrijventerreinen (Nieuw Reijerwaard, KIL IV en Grote Haar/Schelluinen West) met een directe ontsluiting op de hoofdinfrastructuur. Met de ontwikkeling van de A12-corridor als logistieke hotspot ondersteunt de provincie de gemeenten met hun aanpak om de kwantiteit en de kwaliteit van logistieke terreinen en

de ontsluiting van bedrijventerreinen die gelegen zijn rondom de A12 goed op elkaar af te stemmen. Verder wordt samen met het bedrijfsleven en gemeenten onderzoek gedaan naar de wenselijkheid van een railterminal in Bleiswijk en een containeroverslagpunt in de regio Gouda om multimodaal transport mogelijk te maken. Het Regionaal Investeringsprogramma⁵⁰ bevat diverse projecten die een multimodale ontsluiting A12-corridor ondersteunen.

Provincie, Rijk en regio hebben in het bestuurlijk overleg MIRT eind 2016 afspraken gemaakt om toe te werken naar een 'Programmatische aanpak Bereikbaarheid voor de stedelijke regio Rotterdam – Den Haag'. De programmalijn Logistiek richt zich onder andere op een synchromodaal versnetwerk Greenports, de Rotterdamse haven en stedelijke distributie met aandacht voor slimme innovaties.⁵¹ De sector kent daarnaast opgaven voor vernieuwing en verduurzaming. Verduurzaming is wenselijk om de toenemende druk van de Logistieke sector op het klimaat te verminderen. Maar verduurzaming en vernieuwing zijn ook van belang om als logistiek bedrijf concurrerend te blijven. De provincie heeft in deze transitie een agenderende, kaderstellende en faciliterende rol. Er wordt ingezet op slimme logistieke concepten binnen het MKB, op innovaties binnen de verschillende vervoerssystemen (weg en binnenvaart), op innovaties in de overslag van goederen en op een betere samenwerking tussen vervoerders en verladers (Lean and Green) om lading te bundelen.

C. Hoe doen we dit?

Voor het stimuleren van innovatie binnen de sector kan gebruik worden gemaakt van de instrumenten die zijn opgesomd in de paragraaf 'Stimuleren van innovatie'.

De financiële middelen die betrekking hebben op het thema Logistiek zijn grotendeels geborgd bij de beleidsterreinen mobiliteit, goederenvervoer over water en energie.

Naast bovengenoemde MIRT programma en het Regionaal Investeringsprogramma, stuurt de provincie via het ruimtelijk instrumentarium op behoud van het areaal voor watergebonden

bedrijvigheid en Hoger Milieu Categorie (HMC) bedrijvigheid, zodat ook in de toekomst goederenvervoer over water geborgd blijft. Via het vraaggerichte bedrijventerreinenbeleid wordt gewerkt aan de balans tussen de kwaliteit en de kwantiteit van terreinen. Ook kent dit beleid een subsidieregeling: planvormingssubsidie bedrijventerreinen, die tot doel heeft om bedrijventerreinen te verduurzamen.

4.3 Opgave 2. Versnelde transitie naar de nieuwe economie

4.3.1. Digitalisering en circulaire economie

A. Waarom zijn digitalisering en verduurzaming thema's voor de provincie

Digitalisering van de economie in Zuid-Holland

De impact van digitalisering op de economie en de brede samenleving zal groot zijn. Dat geldt ook voor onze provincie. Juist vanwege de te verwachten economische en maatschappelijke impact is het nodig om te zorgen dat de ontwikkeling de gewenste gevolgen heeft voor economie en maatschappij. Deze digitalisering gaat over de groeikansen voor de high tech sector zelf met ontwikkelingen op het gebied van robotica, kunstmatige intelligentie, blockchain, 3D printing en Internet of Things. Maar het is ook belangrijk voor sectoren waar digitalisering ondersteunend is aan het primaire proces, zoals het Haven Industrieel Complex en de Greenports. Nieuwe technologie kan er ook voor zorgen dat er (nieuwe) werkgelegenheid voor praktisch opgeleiden behouden blijft of ontstaat.

Verduurzaming van de economie in Zuid-Holland

De urgentie van deze transitie is voor Zuid-Holland onmiskenbaar. Onze regio kent een bovengemiddeld hoge uitstoot van CO₂ door de industrie. Een versnelde verduurzaming van de Zuid-Hollandse economie is essentieel voor behoud van de concurrentiepositie en daarmee belangrijke en duurzame werkgelegenheid in met name het Havenindustrieel complex en de Greenports, maar ook logistiek. Het gaat vooral om de transitie naar schone energie en een circulaire economie met slimme energiesystemen, schone technologieën, bio-gebaseerde materialen en nieuwe verdienmodellen. Een duurzame en circulaire economie gebruikt grondstoffen keer op keer. Zo blijft de waarde binnen de economie en sparen we op productiekosten en energie. Dat is op de eerste plaats een kwestie van slim ontwerpen: rekening houden met opwaardering, demontage, en hergebruik van onderdelen en materialen. Afvalstromen worden zo reststromen. Hernieuwbare

energiebronnen komen in de plaats van fossiele . Het is een proces waarin iedereen zijn eigen verantwoordelijkheid heeft: bedrijven, overheden, instellingen én burgers.

B. Inzet provincie Zuid-Holland

De provincie zet onder andere via de Roadmap Next Economy (RNE) in op verduurzaming en digitalisering van de regio. De RNE benoemt vijf transitiepaden die nodig zijn om de nieuwe economie vorm te geven. Drie daarvan zien op digitalisering en verduurzaming, namelijk Smart Digital Delta, Smart Energy Delta en Circular Economy. Deze transitiepaden fungeren hierbij als stippen aan de horizon waar via verschillende projecten aan bijgedragen kan worden. Tevens heeft de provincie het Nationaal grondstoffenakkoord "Minder grondstoffen gebruiken in 2030" ondertekend. De provincie Zuid-Holland committeert zich daarmee aan de doelstelling van het Rijksbrede programma Circulaire economie "Nederland circulair in 2050" is een volledig circulaire economie in 2050 en 50% minder gebruik van primaire grondstoffen in 2030.⁵²

C. Hoe doen we dit?

Digitalisering van de economie in Zuid-Holland

De provincie zal samen met de MRDH, gemeente Den Haag en gemeente Rotterdam in het kader van de RNE een verkenning naar de digitale economie uit laten voeren. Het doel van de verkenning is om beter inzicht te krijgen in de economische niches van de digitale economie in Zuid-Holland die de meeste kans voor bedrijven bieden op grond van omzet en werkgelegenheid. Hierbij wordt ook gekeken naar de digitale infrastructuur, wat een belangrijke randvoorwaarde is voor de digitale economie. De verkenning moet duidelijk maken waarop we ons kunnen focussen, welke rol de provincie kan spelen en welke economische instrumenten we in kunnen zetten.

Verduurzaming van de economie in Zuid-Holland

Een provinciale opgave die momenteel hoog op de politieke en maatschappelijke agenda is circulaire economie. Het is ook onderdeel van een van de vernieuwingsambities voor het omgevingsbeleid; "naar een nieuwe economie; the next level". Wij

sluiten aan bij de circulaire ambitie van het Rijk; in 2030 de helft minder gebruik van primaire grondstoffen en in 2050 volledig circulair economie. Als provincie willen wij de beweging richting circulaire economie versnellen en zij aan zij staan met voortrekkers. In dit kader wordt er gewerkt aan een beleidskader en (uitvoerings)programma. Ten tijde van het opstellen van het PZE was dit beleidskader nog niet vastgesteld. Daarom is dit beleidskader nog niet verwerkt in het PZE. Wel is in hoofdstuk 5 het budget opgenomen dat voor CE beschikbaar is in de verkennende fase.

4.3.2 Transitie van het Haven Industrieel Complex

A. Waarom is de transitie van het Haven Industrieel Complex een thema voor de provincie?

In Zuid-Holland ligt de Rotterdamse haven, de grootste haven van Europa en onderdeel van de top tien van de grootste havens van de wereld. De haven heeft een belangrijke functie als logistieke draaischijf voor verschillende zware industrieën en de Greenports en huisvest een van de grootste petrochemische clusters van Europa. Zij heeft een strategische ligging met een directe, toegang tot zee en het achterland. De activiteiten bestaan uit logistieke⁵³, maritieme en industriële activiteiten. Deze zijn met elkaar verweven en vormen samen het Haven Industrieel Complex (HIC). Het HIC is met bijna 100.000 arbeidsplaatsen en een toegevoegde waarde van € 14.5 miljard⁵⁴ van grote economische waarde. Omwille van dit belang en deze omvang is het behoud van de strategische positie van het HIC noodzakelijk voor een vitale economie in Zuid-Holland, in Nederland. Havens en industrie worden nationaal en op Europese schaal steeds meer gedwongen om bij te dragen aan het terugbrengen van de CO₂ uitstoot door duurzamer te produceren en door duurzamer te transporteren.⁵⁵

Op dit moment leunt de concurrentiepositie van het HIC nog sterk op massa, grootschaligheid en lage kosten. In het HIC wordt daarom gewerkt aan een versnelde transitie naar een nieuwe economie met een schone, slimme en toekomstbestendige haven. De kansen liggen in nieuwe technologieën en keteninnovaties en industrieën die produceren met hernieuwbare grondstoffen en duurzaam hergebruik van grondstoffen: de circulaire economie.⁵⁶ Deze nieuwe economische activiteiten hebben een hoge toegevoegde waarde en een nadruk op duurzaamheid. Maar met name een transitie naar een circulaire economie gaat niet vanzelf, vanwege diverse knelpunten in de markt, in de waardeketen, in de technologie en in de opschalingsfase. De inzichten in deze markten zijn nog jong en onvolledig. Vanwege het grote belang van de sector voor de regio is dit voor de provincie reden om hier inzet op te plegen. Door de uitdagingen van de

transitie met volle kracht aan te gaan kan het HIC de meest moderne en duurzame haven worden en tegelijkertijd een circulaire en kennisintensieve 'real life testing ground' waar oplossingen ontstaan voor mondiale problemen. Het HIC kan daardoor concurrerend blijven.

B. Inzet provincie Zuid-Holland

Zoals in de paragraaf 'Stimuleren van innovatie' beschreven ondersteunt de provincie het HIC via de subsidieregeling MIT ZH en de subsidieregeling RNIZ. Ook heeft de sector toegang tot de Europese middelen EFRO Kansen voor West 2 en Interreg en bijbehorende provinciale cofinanciering. Daarnaast kunnen bedrijven in de sector gebruik maken van de diensten van InnovationQuarter: 'Business Development', 'Foreign Investments' en 'Capital'. Wanneer relevant wordt op nationaal en Europees niveau gelobbyd voor de belangen van de sector.

Naast bovenstaande wordt door de provincie ingezet op de volgende activiteiten.

In 2012 ondertekende de provincie het Convenant uitvoering Havenvisie 2030, voor een structurele strategische samenwerking voor een toekomstbestendige haven.⁵⁷ Samen met het Havenbedrijf Rotterdam en de gemeente Rotterdam wordt op basis van de afspraken uit de Havenvisie samengewerkt aan de transitie van de haven. Op dit moment vindt een herijking van de Havenvisie plaats. Onderdeel van die herijking worden de in 2017 gemaakte samenwerkingsafspraken tussen bedrijfsleven en overheden, in het Nationaal grondstoffenakkoord "Minder grondstoffen gebruiken in 2030". Dit is medeondertekend door de provincie Zuid-Holland. Naar aanleiding daarvan werkt de provincie aan een strategie en programma Circulair Zuid-Holland, waarvan inzet op de transitie van de haven een belangrijk onderdeel is. De samenwerking met convenantpartners van de Havenvisie, zoals het Havenbedrijf, de gemeente Rotterdam, DCMR en Deltalinqs houdt ook in dat we werken aan onze doelen uit het Klimaatakkoord, de digitalisering van de haven inclusief de aanpalende sectoren zoals de logistiek en de optimalisering van de achterlandverbindingen.

De provincie participeert in verschillende netwerken zoals de Biobased Delta, Cleantech Delta, Vanguard Initiative en BioPilots4U⁵⁸ waarin zij met kennisinstellingen, bedrijfsleven en medeoverheden de industriële vernieuwing aanjaagt.

Waste to Chemicals (W2C) en Redefinery zijn voorbeelden van systeeminnovaties, met knelpunten in de opschalingsfase naar een industriële schaal. De projecten kunnen leiden tot nieuwe industriële ondernemingen in Zuid-Holland, met verbindingen naar de waardeketens van bestaande bedrijvigheid. Bovendien trekt dit mogelijk ook nieuwe bedrijvigheid aan. De provincie ondersteunt beide initiatieven met leningen voor opschaling (W2C) en de bouw van een consortium om een project voor grootschalige conversie van houtsoortige biomassa naar de chemische bouwstenen cellulose en lignine.

C. Hoe doen we dit?

Voor het stimuleren van innovatie binnen de sector kan gebruik worden gemaakt van de instrumenten die zijn opgesomd in de paragraaf 'Stimuleren van innovatie'.

Met een lening van € 7,5 mln. financiert de provincie het project W2C.⁵⁹

Tot slot is er naast de instrumenten vanuit het economisch domein ook instrumentarium van andere beleidsvelden waarmee de industriële vernieuwing wordt gefaciliteerd. Een belangrijk instrument daarin is het Vergunning- en handavingsinstrumentarium (VTH instrumentarium). Bedrijven die schade aan het milieu veroorzaken hebben een omgevingsvergunning nodig. Dit is bijvoorbeeld noodzakelijk als het bedrijf veel energie verbruikt of luchtvervuiling en geluidshinder veroorzaakt. Middels het VTH instrumentarium probeert de provincie te sturen op gedrag, maar ook op de bescherming van de omgeving. Het koepelconcept is een concept waarbij via het bestemmingsplan enerzijds de milieuruimte wordt gereguleerd en innovatie bij bedrijven wordt beloond, bijvoorbeeld door gebruik van Best Beschikbare Technieken. De Energieagenda Watt Anders richt zich bijvoorbeeld op duurzame energie en CO₂-reductie

en heeft hiervoor de revolverende fondsen en subsidieregelingen beschikbaar.

Tot slot stuurt de provincie via het ruimtelijk instrumentarium op behoud van het areaal voor watergebonden bedrijvigheid en Hoger Milieu Categorie (HMC) bedrijvigheid, zodat ook in de toekomst ruimte is en blijft voor industrie in welke vorm dan ook en goederenvervoer over water geborgd blijft. Via het vraaggerichte bedrijventerreinenbeleid wordt gewerkt aan de balans tussen de kwaliteit en de kwantiteit van terreinen. Ook kent dit beleid een subsidieregeling: planvormingssubsidie bedrijventerreinen, die tot doel heeft om bedrijventerreinen te verduurzamen.

4.3.3 Greenports

A. Waarom is Greenports een economisch thema voor de provincie?

De sector is omvangrijk en heeft een groot economisch belang. Met vier van de zes nationale Greenports, een productie-, handels- en exportwaarde van enkele miljarden per jaar en veel werkgelegenheid, is de tuinbouwsector een belangrijk onderdeel van de regionale economie. Het grootste glastuinbouwcluster met vruchtgroente, bloemen en potplanten is gehuisvest in Greenport West-Holland, deze functioneert als internationaal kenniscentrum en richt zich op thema's als optimale ruimtobenutting, veilig voedsel, energietransitie en nieuwe internationale hubs. Het sierteeltcluster de Greenport Aalsmeer is gericht op modernisering, innovatie, logistiek en energietransitie. In het boomsierteeltcluster in de regio Boskoop staan naast internationale expertise van bomenkweek, ook de handels- en logistieke functies centraal. Greenport Duin- en Bollenstreek vernieuwt het bollen- en bloemencomplex en verbetert tegelijkertijd de landschappelijke kwaliteit. Het overgrote deel van agrofood, bloemen, bomen en bloembollen⁶⁰ wordt verhandeld via Zuid-Holland en 70% van de handel in tuinbouwtechnologie, -kennis en innovatie⁶¹ vindt plaats in Zuid-Holland.⁶²

De import- en exportstromen via voornamelijk Greenport West-Holland en Greenport Aalsmeer geven ook voordelen aan het Haven Industrieel Complex en Schiphol. De noodzaak om verse goederen als eerste te lossen zorgt ervoor dat Rotterdam de *first port of call* is.

Daarnaast geeft de aanwezigheid van alle fasen van het productieproces, van zaadveredeling en kassenbouw tot teelt en verslogistiek in, met name Greenport West-Holland, een concurrentie- en innovatievoordeel. Innovaties kunnen direct toegepast worden in de teelt en deze leereffecten leiden weer tot versnelde innovatie. De Zuid-Hollandse Greenports zijn exportgericht en behoren tot de internationale top. Daarom is het nodig om ook de internationale belangen in beeld te hebben en te behartigen. De Brexit bijvoorbeeld kan fundamentele consequenties voor de tuinbouwsector hebben.

Greenports dragen bij aan de maatschappelijke opgaves. Een toenemend deel van de wereldbevolking leeft in stedelijk gebied en het aantal steden met meer dan een miljoen inwoners breidt zich uit.⁶³ In de toekomst komen metropolitane gebieden voor steeds meer uitdagingen te staan, bijvoorbeeld als het gaat om voedsel en gezond leven, vergroening van de stad voor klimaatadaptie en leefbaarheid. Deze maatschappelijke opgaves vragen om innovatieve oplossingen en slimme specialisaties vanuit de sector. Daarnaast leveren de Greenports Boskoop en Duin- en Bollenstreek ook een bijdrage aan de landschappelijke kwaliteit van de Zuidelijke Randstad.

Versnelling van transitie is noodzakelijk om de topositie te behouden. Slimme specialisaties en nieuwe verdienmodellen zijn noodzakelijk om de internationale concurrentiestrijd aan te kunnen. Er is een transitie nodig van het tuinbouwcluster van bulkproductie naar een duurzaam, circulair en biobased cluster, dat op mondiale schaal toonaangevend en innovatief opereert. Kernpunten hierbij zijn kennis, toegevoegde waarde en innovatieve concepten. Dit vraagt om een aantal fundamentele innovaties en de nodige investeringen in energietransitie, technologie en in de toepassing en opschaling ervan. Hierbij is ook een transitie nodig naar integrale clusters waar teelt, handel en logistiek zich ruimtelijk vermengen, met meer verwevenheid tussen de Greenports onderling en met de Mainports. De belangrijkste ruimtelijke opgaven van de ontwikkeling van het teeltareaal zijn kwalitatief, gericht op verhoging van rendement in

plaats van vergroting van het aantal hectares. Het blijft van groot belang om een integrale afweging te maken tussen de verschillende ruimteclaims, zoals ook woningbouw en energietransitie. Dit vraagt een provinciale regierol. De ruimtelijke investeringen die noodzakelijk zijn voor de transitie van de Greenports in combinatie met beperkte ruimte, kunnen niet volledig worden gedragen door de markt.⁶⁴

De versnelling van de transitie komt niet tot stand zonder verdere professionalisering van de triple-helix samenwerkingsstructuren.⁶⁵ Het tuinbouwcluster in Zuid-Holland bestaat vrijwel volledig uit MKB-ondernemingen en kent daarnaast veel betrokken andere overheden en kennis- en onderwijsinstellingen. Dit maakt het een robuust en wendbaar cluster, maar tegelijkertijd is afstemming en samenwerking lastig. De provincie spant zich in om de samenwerking tussen alle betrokken partijen te versterken en te stimuleren en daarmee de transitie te versnellen.

B. Inzet provincie Zuid-Holland

Zoals in de paragraaf 'Stimuleren van innovatie' beschreven ondersteunt de provincie de Greenports via de subsidieregeling MIT ZH en de subsidieregeling RNIZ. Ook heeft de sector toegang tot de Europese middelen EFRO Kansen voor West 2 en Interreg en bijbehorende provinciale cofinanciering. Daarnaast kunnen bedrijven in de sector gebruik maken van de diensten van InnovationQuarter: 'Business Development', 'Foreign Investments' en 'Capital'. Wanneer relevant wordt op nationaal en Europees niveau gelobbyd voor de belangen van de sector.

Naast bovenstaande wordt door de provincie ingezet op de volgende activiteiten.

De provincie Zuid-Holland stimuleert, faciliteert en investeert in de transitie van de Greenports. De integrale inzet van Zuid-Holland is gericht op samenwerking en positionering, innovatie en internationalisering, modernisering van teeltareaal, verslogistiek en energietransitie. De provincie pleegt gerichte inzet door maatwerk per Greenport en door samenhang van economisch beleid met beleid voor Ruimtelijke Ordening, Mobiliteit en Energietransitie.

Dit doet zij met behulp van samenhangend ruimtelijk en economisch beleid, projecten, via innovatiebevordering en via samenwerking in netwerken.

Samenwerking en positionering

Om de benodigde transitie tot stand te brengen is het van groot belang om de lokale, regionale, nationale en internationale triple helix-netwerken verder te versterken. Zuid-Holland heeft daarom de afgelopen jaren gewerkt aan het ondersteunen van de lokale en nationale triple helix greenportstructuren en participeert in de triple-helix netwerken van de Zuid-Hollandse Greenports. Daarnaast neemt zij deel aan de coalitie Herstructurering en Ontwikkeling Tuinbouwsector (HOT), het netwerk Green meets Ports en aan de landelijke governance Greenport Nederland met de landsbrede triple helix Impulsagenda Greenports 3.0. Ook is er inzet op Greenports via de Economic Board Zuid-Holland, met als een van de speerpunten "Feeding & Greening Megacities".⁶⁶ Op Europees niveau is de provincie lid van het netwerk ERIAFF. Onder andere via dit netwerk wordt de boodschap over de oplossingen die tuinbouw kan bieden voor de *European Societal Challenges* verspreid. Via ERIAFF nemen de provincie en de Greenport West Holland deel aan innovatieve Horizon 2020 projecten.

Innovatie

De maatschappelijke opgaves vragen om een transitie van het tuinbouwcluster door slimme specialisaties, enkel bulkproductie is geen duurzame strategie voor de sector. Crossover innovaties op het snijvlak van tuinbouw en digitalisering, robotica, circulair, biobased en gezondheid en geluk zorgen ervoor dat de Nederlandse tuinbouw zijn koploperspositie kan behouden en dragen direct bij aan de huidige maatschappelijke opgaven. Er zit veel ontwikkelkracht in de sector, maar de ervaring is dat veel innovaties niet opschaalbaar worden als ze, in de beginfase, niet een beperkt steuntje in de rug krijgen. De provincie ondersteunt projecten die bijdragen aan de transitie van de Greenports, die aan het begin van de innovatiecurve staan en/of waar sprake is van marktfalen. De provincie ondersteunt daarnaast Fieldlabs, waar ondernemers en onderzoekers samen nieuwe toepassingen en

technologieën bedenken. De provincie verbindt partijen in Zuid-Holland en Nederland om zo de inzet van innovatiemiddelen te stroomlijnen en beter gebruik te maken van de innovatiekracht van het tuinbouwcluster. Daarom heeft de provincie het Innovatiepact Greenport West-Holland getekend, werkt de provincie aan het thema Innovatie binnen de Impulsagenda Greenport 3.0 en ondersteunt de provincie de zoektocht naar nieuwe verdienmodellen via de Roadmap Next Economy en het Kenniscentrum Plantinhoudstoffen.

Modernisering teeltareaal

Modernisering van het teeltareaal in de Greenports is het creëren van meer toegevoegde waarde per vierkante meter teeltareaal. Dit kan door middel van herstructurering, maar ook door nieuwe verdienmodellen, innovaties en andere samenwerkingsverbanden, die kunnen leiden tot een andere ruimtevraag voor de Greenports. Hierbij faciliteren we de ruimtelijk-economische structuurversterking door middel van het maken van greenportprofielen vanuit economisch perspectief (Werkboek Westland, Werkboek Oostland) en door ondernemersverkenningen (Greenport Aalsmeer). Op basis van deze verkenningen ontwikkelen we financieel en beleidsinstrumentarium. GS hebben in 2016 besloten een subsidie van 3,8 mln. euro toe te kennen aan gemeente Westland ten behoeve van de herstructurering van het teeltareaal. De middelen zijn bedoeld om de onrendabele top weg te nemen voor het verplaatsen van in de weg staande woningen die herstructurering belemmeren. De gemeente Westland heeft deze middelen in een subsidieregeling gezet, samen met gemeentelijke middelen. Deze regeling is per 2 februari 2018 opengesteld.

Verslogistiek

De import- en exportstromen en de draaischijffunctie van de Greenports zorgen voor een groot aandeel van de toegevoegde waarde in de Greenports. Om dit onderdeel van het tuinbouwcluster te versterken werkt de provincie samen met andere partijen aan een efficiënt en duurzaam agrologistiek systeem. Voor de beschrijving van de middelen en doelstellingen wordt verwezen naar het PZI.

Energietransitie

De glastuinbouwsector heeft zich tot doel gesteld om op termijn klimaatneutraal en emissieloos te worden. De provincie en andere overheden streven dezelfde doelstellingen na. Om dit te bereiken werkt de provincie samen met andere overheden, bedrijfsleven en kennisinstellingen. Voor de beschrijving van de middelen en doelstellingen wordt verwezen naar het programma Watt Anders en het energieakkoord Greenport West-Holland.

C. Hoe doen we dit?

Voor het stimuleren van innovatie binnen de sector kan gebruik worden gemaakt van de instrumenten die zijn opgesomd in de paragraaf 'Stimuleren van innovatie'.

Via het Europese netwerk ERIAFF participeert de provincie in innovatieprojecten zoals NEFERTITI (Horizon 2020). De provincie streeft naar cofinanciering waarmee ook investeringen van partners worden uitgelokt.

4.4 Opgave 3. Creëren van een aantrekkelijk vestigingsklimaat

4.4.1 Werklocaties

A. Waarom is werklocaties een economisch thema voor de provincie?

Vanuit het streven naar een sterke, duurzame regionale economie en naar levendige en vitale centra zet de provincie zich in om te komen tot een optimaal functionerende structuur voor de diverse typen werklocaties: bedrijventerreinen, kantoren en detailhandel. Een groot deel van de werkgelegenheid in Zuid-Holland bevindt zich in en op deze werklocaties. Een goede balans van vraag en aanbod van werklocaties is een basisvoorwaarde voor een goed economisch vestigingsklimaat. Daarnaast draagt een gezonde detailhandelsstructuur ook nog eens bij aan levendige en vitale stads- en dorpscentra en daarmee aan een goed leefklimaat.

Verschuivende ontwikkelingen zorgen voor een snel veranderende behoefte aan werklocaties. Bijvoorbeeld het streven naar circulaire en duurzame werklocaties, de verdergaande digitalisering, schaalvergroting en schaalverkleining, een circulaire economie die vraagt om bedrijven met een hoge milieucategorie en de opkomst van e-commerce. Ook willen bedrijven steeds vaker op specifieke locaties zitten en wordt goede bereikbaarheid steeds belangrijker.

Op dit moment constateren wij een kwalitatieve en kwantitatieve mismatch tussen vraag en (plan)aanbod. Kwantitatief is er voldoende dan wel teveel aanbod aan werklocaties, maar dat aanbod is deels niet van de juiste kwaliteit of staat niet op de juiste (door bedrijven gewenste) locaties. Dit leidt tot ongewenste leegstand en een overschot aan onbenutte plancapaciteit. De provincie loopt hierdoor kansen mis om enerzijds bedrijven aan te trekken en anderzijds kunnen goedlopende bedrijven niet uitbreiden en verlaten ze soms de provincie. Winkelleegstand in de centra van (middel)grote steden is maatschappelijk ongewenst, vermindert de leefkwaliteit in steden en kan leiden tot een gevoel van onveiligheid.

Bedrijventerreinen: evenwicht vraag en aanbod staat onder druk, met name de kwalitatieve kant

Tot 2030 is er kwantitatief genoeg aanbod aan bedrijventerreinen, maar dit aanbod is deels van onvoldoende kwaliteit. Concreet betekent dit dat er een tekort is aan de volgende drie typen bedrijventerreinen:

- Hogere Milieu Categorie (HMC);
- watergebonden bedrijventerreinen en;
- klassiek, kleinschalige werkmilieus (met name in de Haagse regio).

Dit terwijl bij HMC juist een toename van de ruimtevraag wordt verwacht vanwege de opkomst van een circulaire economie, waar op dit type terreinen bouwmaterialen, afvalstoffen en schaarse metalen opnieuw in de kringloop worden gebracht. Watergebonden bedrijventerreinen spelen een belangrijke rol bij de duurzaamheidsambities van de markt en de provincie (vervoer over water en stadsdistributie via water). Op klassiek, kleinschalige werkmilieus is vaak werkgelegenheid gevestigd voor middelbaar en praktisch opgeleiden. Voor steden die inclusief willen zijn, is het onontbeerlijk om hier genoeg aanbod van te hebben.

In totaal zijn de bedrijventerreinen in Zuid-Holland met 3% grondoppervlak goed voor 33% van het Bruto Regionaal Product (BRP) en ruim een derde van de (directe) werkgelegenheid.

Een aanzienlijk aantal zittende bedrijven, met name op watergebonden en HMC-terreinen is in onzekerheid over te plegen investeringen omdat hun bedrijventerrein door gemeenten genoemd wordt als transformatielocatie naar woningbouw of

gemengd woon-werkgebied. Voorbeelden daarvan zijn ontwikkelingen rondom de locaties Schieoevers (Delft), Shell (Rijswijk) en Unilever (Vlaardingen). Tot slot is een deel van het beschikbare aanbod aan bedrijventerreinen kwalitatief onder de maat, waardoor onvoldoende wordt ingespeeld op behoeften van bedrijven en investeerders.

Kantoren: tekort op de goede plekken, teveel op andere locaties

De kantorenmarkt is kwantitatief en kwalitatief niet in balans. Enerzijds beschikt Zuid-Holland kwantitatief over voldoende (plan)aanbod en is er een opgave voor reductie van plancapaciteit op kansarme plekken en transformatie van leegstaande kantoren. Dit kan een bijdrage leveren aan de woningopgave. Anderzijds is er echter een dringend tekort aan kwalitatief goed en modern aanbod van kantoorruimte op toplocaties in Zuid-Holland, waardoor de provincie kansen mist en bedrijven hier niet landen. Dit probleem doet zich met name voor in de centra van Den Haag en Rotterdam.

Detailhandel: middelgrote gemeenten onder druk

Ondanks de economische voorspoed staat de detailhandel, met name in middelgrote gemeenten, onder druk door overaanbod, demografische ontwikkelingen en concurrentie vanuit e-commerce. Deze centra missen kritische massa in verhouding tot grotere steden en zijn in omvang de laatste jaren te veel toegenomen in relatie tot hun verzorgingsfunctie. De grote centra hebben over het algemeen voldoende massa en bieden naast detailhandel een breder aanbod aan publieksvoorzieningen. De meer lokale centra, zijn belangrijk voor de bereikbaarheid van het dagelijks aanbod en hebben een meerwaarde voor de

leefbaarheid van de kleine kernen, wijken en buurten.

B. Inzet provincie Zuid-Holland

Vanwege het belang van de diverse typen werklocaties voor diverse doelstellingen van provinciaal beleid, voert de provincie hierop al jaren ruimtelijk beleid. De inzet hierbij is plancapaciteit voor nieuwe ontwikkelingen zoveel mogelijk te leiden naar de juiste plek, leegstand en overaanbod tegen te gaan en te komen tot (boven)regionale afstemming.

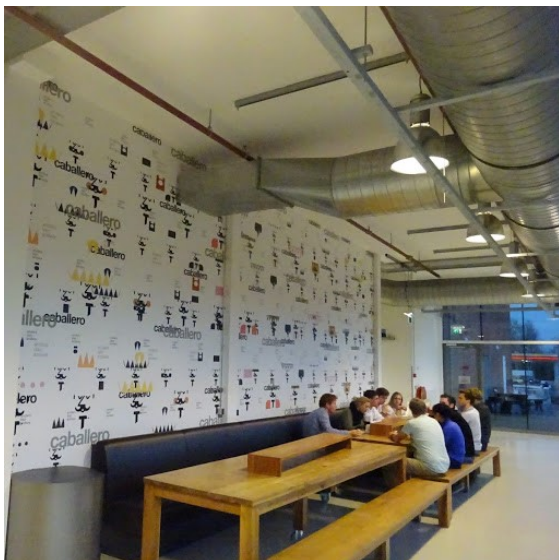
Met ingang van deze coalitieperiode zet de provincie niet alleen in op ruimtelijk 'toetsen', maar ook op 'meepoetsen': een gezamenlijke aanpak met meerdere partijen met een uitgestoken hand. De provincie kan hierbij een rol spelen als verbinder en versneller. De inzet hierbij is onder andere:

- komen tot vermindering van leegstand door herbestemming en transformatie van kantoren en winkels;
- verduurzamen van bestaande en nog te realiseren kantoren en bedrijventerreinen;
- vanwege de schaarse ruimte in Zuid-Holland het bestaande aanbod bedrijventerreinen en kantoren beter benutten voor hun oorspronkelijke doel. Daarbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan bestaande HMC-terreinen, exclusief te reserveren voor bedrijven met een Hogere Milieu Categorie en;
- gezamenlijke kennisontwikkeling en kennisdeling.

C. Hoe doen we dit?

Op verschillende manieren en met inzet van diverse instrumenten zet de provincie in op het realiseren van de doelstellingen op het gebied van werklocaties. Hierbij valt onder andere te denken aan ruimtelijke en financiële instrumenten, het uitvoeren van pilots, het (laten) uitvoeren van onderzoeken, het organiseren van kennisbijeenkomsten en bestuurlijke afstemming. Zo zijn er ruimtelijke regels opgenomen in Visie Ruimte en Mobiliteit (VRM) en de Verordening Ruimte (VR) (inclusief regels voor regionale visies en de adviescommissie detailhandel) en zijn er diverse subsidieregelingen (planvorming

bedrijventerreinen, energieregeling
bedrijventerreinen, Uitvoeringssubsidie
Herstructurering Bedrijventerreinen (UHB) en
planvorming detailhandel). Daarnaast wordt een
aanzienlijk aantal pilots uitgevoerd met concrete
aanpak op lokaal en regionaal niveau. Ook wordt
regelmatig onderzoek gedaan naar de
behoefteraming bedrijventerreinen en kantoren en
de koopstromen detailhandel. Bestuurlijke
afstemming vindt onder andere plaats via het
Bestuurlijk Overleg Economie Zuid-Holland
(BOEZHD), bestuurlijke tafels Ruimte, Wonen en
Economie en het Regionaal Economisch Overleg
(REO). Soms is er ook sprake van deelnemingen
(ROM-Drechtsteden) of concrete opdrachten
(aanpak A-12 corridor).

4.4.2 Human Capital

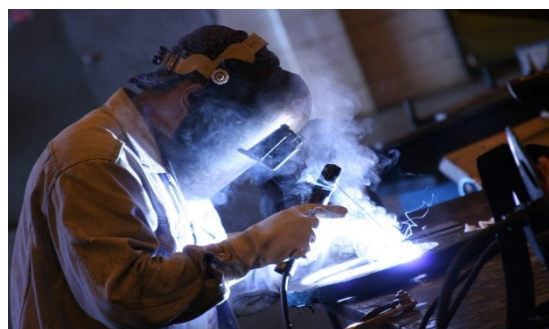
A. Waarom is Human Capital een economisch thema voor de provincie?

De aanwezigheid van voldoende Human Capital is een belangrijke randvoorwaarde voor een goed functionerende regionale economie.⁶⁷ Een adaptief, adequaat en goed opgeleid arbeidspotentieel, goed onderwijs om nieuwe instroom te realiseren en om bestaande werknemers bij en om te scholen en een goed werkende arbeidsmarkt zijn daarmee essentieel voor een slimmer, schoner, sterker Zuid-Holland.

Gezien de economische dynamiek wordt het vermogen om snel in te spelen op de veranderingen die zich voordoen, bepalend voor de concurrentiekracht. Dat binnen een speelveld waarin er sprake is van een toenemend tekort aan arbeidskrachten in alle sectoren. Zo gaf in het tweede kwartaal van 2018 bijna 20% van de bedrijven aan dat een tekort aan personeel een belemmering vormt voor groei van het bedrijf.⁶⁸ Ter vergelijking: in 2016 was dit nog slechts 5,3%. Dit terwijl er in Zuid-Holland sprake is van een structureel hogere werkloosheid dan in de rest van Nederland. Dit duidt enerzijds op mismatch tussen vraag en aanbod van arbeid in Zuid-Holland, maar anderzijds ook op de noodzaak om het bestaande Human Capital beter te benutten. Ook daarmee kan immers verhoogde arbeidsproductiviteit worden gerealiseerd, hetgeen het tekort aan arbeidsvolume kan compenseren. Daarnaast geldt dat de transitieopgaven naar een duurzame economie de komende jaren zullen zorgen voor een veranderende arbeidsmarkt, waarmee ook het onderwijs zal moeten meebewegen.

De transitieopgaven leiden tot de opkomst van nieuwe sectoren, daarmee tot nieuwe werkgelegenheid en tot een bedrijfsleven dat nieuwe eisen stelt van de werknemer van de toekomst.⁶⁹ Een goed functionerend ecosysteem waarin alle betrokken partijen vanuit hun rol en kracht een bijdrage leveren aan de dynamiek op de arbeidsmarkt zal cruciaal worden binnen de vernieuwende Zuid-Hollandse economie. Tegelijkertijd lijkt Human Capital een verweesd vraagstuk. Zowel gemeenten als Rijk hebben hier

verantwoordelijkheden. Het wordt door alle betrokken partijen in de regio als een belangrijke opgave gezien en ervaren. Er zijn al vele (losse) initiatieven, maar een gerichte, gecoördineerde, gezamenlijke aanpak komt niet goed tot stand. Dit moet gebeuren op bovenregionaal schaalniveau, omdat niet alle onderdelen en knelpunten op gemeentelijk of Rijksniveau daadkrachtig kunnen worden aangepakt. Het bovenregionale schaalniveau is de verbindende schakel tussen beide niveaus, waarmee de provincie hier een rol in kan vervullen.

B. Inzet provincie Zuid-Holland

De afgelopen jaren is door de provincie slechts incidenteel en reactief ingezet op Human Capital. Indirect via deelname aan de EBZ waar dit thema is opgepakt en reactief via de subsidiering van MBO- en HBO-stageplaatsen via een naar aanleiding van een amendement op de provinciale begroting (A-519) opgestelde subsidieregeling (Subsidieregeling stageplaatsen MBO en HBO Zuid-Holland).

Binnen de Roadmap Next Economy zijn 'Next Education' en 'Next Society' twee van de vijf transitiepaden. Een nieuwe economie (met toenemende flexibilisering van arbeidscontracten en verschuiving van producten naar diensten) vraagt om arbeid en werk van de toekomst, op verschillende niveaus te bekijken. Onderdeel hiervan is dat er binnen de nieuwe economie kansen moeten zijn voor iedereen in de maatschappij, en dat het onderwijs nauwer dient aan te sluiten bij de voortdurend veranderende beroepspraktijk.

Eind 2017 heeft GS besloten om samen met de EBZ een verkenning te doen naar specifieke knelpunten op de arbeidsmarkt en te komen met

een voorstel om deze problematiek (in gezamenlijkheid) aan te pakken.⁷⁰ Grondslag hiervoor was een aantal moties welke PS kort daarvoor had aangenomen. In de verkenning zal aandacht worden gegeven aan het eigenaarschap van de problematiek, het creëren van een cultuur van ontwikkeling, het collectivieren van de vraag van werkgevers en over zekerheid in flexibele tijden voor werknemers. MKB-ers blijken zelfstandig onvoldoende in staat om de noodzakelijke massa voor een passend scholingsaanbod te realiseren. Ook ontvangen flexwerkers structureel minder scholing.

Vooruitlopend op de uitkomsten van de verkenning en aansluitend bij de nieuwe insteek van de provincie (gericht op de kans om een bijdrage te leveren als dit binnen het vermogen van de organisatie ligt ook zonder een formeel toegekende rol) wordt getracht partijen binnen de triple helix in

gezamenlijkheid bij dit vraagstuk te betrekken en in (gezamenlijke) positie te brengen. Met het Rijk en binnen zogenoemde Regio Deals, wordt gezocht naar bundeling (en mogelijk decentralisatie) van middelen, waarmee in de toekomst de noodzakelijke kracht voor Human Capital kan worden gebundeld en ontwikkeld.

C. Hoe doen we dit?

De provincie is het thema Human Capital zowel inhoudelijk als wat betreft haar rol nog aan het verkennen. Op basis van de resultaten van de momenteel lopende verkenning zal vervolgens eventueel beleid worden geformuleerd. Een concreet instrument dat vooruitlopende op de resultaten van de verkenning reeds wordt ingezet is de Subsidieregeling stageplaatsen MBO en HBO Zuid-Holland.

ONDERDEEL B. FINANCIËEL KADER

Hoofdstuk 5. Financiën Programma Zuid-Hollandse economie

5.1 Het PZE als onderdeel van de begroting

Het PZE is een integraal onderdeel van de begroting, in dit geval van de Begroting 2019. Als zodanig zijn alle uitgangspunten die van toepassing zijn op de begroting ook van toepassing op het PZE. Het PZE is daarmee een nadere toelichting op de begroting. Door middel van deze toelichting worden de beleidsdoelen op het gebied van economische zaken, opgaven en financiën met elkaar verbonden.

Het PZE heeft betrekking op de economische begrotingsonderdelen, te weten:

- Doel 3.1: een groeiende, duurzame en innovatieve economie;
 - Taak 3.1.1: economische clusters en innovatief MKB faciliteren, en
- Doel 3.5: vraag en aanbod wonen, werken en voorzieningen in balans;
 - Taak 3.5.5: voorwaarden scheppen en ondersteunen van gemeenten voor de versterking van werklocaties.

In de volgende paragraaf wordt nader toegelicht waarom een PZE nodig is en wat er anders wordt. In de paragrafen die daarna volgen wordt de begroting gepresenteerd met de bijbehorende toelichting, wordt ingegaan op de gehanteerde instrumenten, de toegepaste regelingen en de indicatoren.

5.2 Wat is het PZE en wat wordt er anders?

In de huidige situatie worden voorstellen op het gebied van het economisch beleid van de provincie als losse dossiers aan PS voorgelegd. Denk hierbij aan de besluitvorming omtrent Waste to Chemicals en SRON. Dit maakt het voor PS moeilijk om de voorstellen te beoordelen in een breder perspectief. Waar doen we het voor? Hoe past het voorstel in de

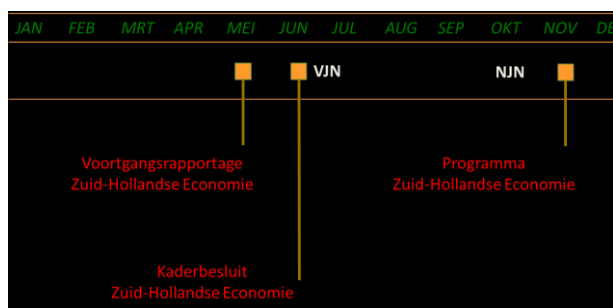
grote ontwikkelingen en macro-economische trends, zoals beschreven in hoofdstuk twee, die we op ons zien afkomen? Hoe draagt het voorstel bij aan de (breder) economische doelstellingen? Wat zijn de gevolgen voor de financiële middelen die beschikbaar zijn voor het provinciale economische beleid in brede zin?

Wat anders wordt is dat het PZE een overzicht biedt van alle economische maatregelen, de relatie tot de doelen, en van het totaalbedrag wat hiervoor meerjarig nodig is. Daarmee kan binnen deze kaders flexibel worden ingespeeld op kansen en ontwikkelingen en kunnen deze kansen en ontwikkelingen worden beoordeeld in breder perspectief. Indien nodig kan er ook worden geschoven met financiële middelen. Voor een deel is dit nu al mogelijk. Echter een groot deel van de beschikbare middelen is gebonden aan specifieke activiteiten of worden gedekt uit reserves die nu nog aan bepaalde maatregelen zijn toegewezen. Praktisch zijn de mogelijkheden om op deze wijze flexibel te handelen nu dus nog beperkt. Hoe het systeem van het PZE er precies uitziet wordt toegelicht in de volgende paragraaf.

5.3 Toelichting systeem

Vanaf Begroting 2019 verschijnt het PZE jaarlijks tegelijk met de begroting. Het onderbouwt de begroting voor de economische doelen. Daarmee wordt inzicht gegeven in de geprogrammeerde uitgaven en realisatie van economisch beleid. Het PZE en de begroting sluiten op elkaar aan en worden gelijktijdig door PS behandeld. Het PZE dat bij begroting 2019 wordt vastgesteld bevat geen nieuw beleid.

Het PZE is één van de drie nieuwe instrumenten in de P&C-cyclus die voor het economisch beleid worden geïntroduceerd. Naast dit PZE is dit de Voortgangsrapportage Zuid-Hollandse Economie (VZE) en het Kaderbesluit Zuid-Hollandse Economie (KZE) die volgend jaar voor het eerst zullen verschijnen. Door middel van het KZE kunnen de financiële middelen in het PZE indien gewenst worden aangepast en herverdeeld. Eventueel nieuw beleid wordt ook aangekondigd in het KZE en vervolgens uitgewerkt in een volgende PZE. Deze drie instrumenten helpen tezamen om de uitvoeringsresultaten, de bestedingen en programmering van de beleidsdoelen beter met elkaar te verbinden.

Figuur 7. Systeem P&C

Het totaal van het PZE, de VZE en het KZE levert de informatie op die GS in staat stelt te verantwoorden en sturen en die PS in staat stellen om hun controlerende en kaderstellende rol te kunnen vervullen. Aan PS wordt gevraagd om bij begroting in te stemmen met het totaalpakket aan maatregelen en bijbehorende financiering op het gebied van economische zaken. Hierover wordt vervolgens jaarlijks verantwoording afgelegd. Het saldo van de middelen wordt aan het eind van het jaar aan de reserve toegevoegd, respectievelijk onttrokken. Maar dit gebeurt pas nadat – middels besluitvorming over de jaarrekening – PS hier expliciet een besluit over heeft genomen. Middelen die overblijven aan het eind van het jaar blijven dus niet automatisch beschikbaar binnen het PZE. Het PZE is dus geen gesloten systeem.

Op deze wijze kan begroten op reële wijze gebeuren. De begroting is dan immers gebaseerd op het meerjarige PZE waarbij de dekking gebeurt vanuit de economische reserves. Maatregelen waarvan de financiële omvang nog niet bekend is,

maar wel passen binnen de scope van het PZE, hoeven bij de begroting nog niet ingeschat te worden. Pas wanneer deze omvang betrouwbaar kan worden bepaald wordt het bijbehorende bedrag opgevoerd bij één van de aangewezen P&C-momenten. Daarmee past het PZE binnen 'Versnellen, Voorspellen en Vertellen', door te vertellen wat de meerjarige scope is van het PZE en betrouwbaarder te voorspellen wat we hiervoor het komende jaar gaan uitgeven.

Een nieuw element binnen het PZE dat beoogt de flexibiliteit verder te vergroten betreft de introductie van een zogenaamd voorbereidingsbudget. Met name in de verkennende fase, waarbij onderzocht wordt of de provincie in een bepaald project een rol gaat pakken en zo ja; welke, is het van belang dat snel en flexibel kan worden ingespeeld op ontwikkelingen in de maatschappij. Soms is hierbij een (beperkt) budget nodig. Het helpt als er dan snel geschakeld kan worden en niet eerst een besluitvormingstraject hoeft te worden gevolgd. Uiteraard blijft het budgetrecht van PS onaangetast. Daarom wordt voorgesteld binnen economie een voorbereidingsbudget vrij te spelen. Door GS kan dan besloten worden een bijdrage te leveren aan bijvoorbeeld een onderzoek naar een ontwikkeling die past binnen de thema's van het PZE. Jaarlijks met de voortgangsrapportage PZE bij de jaarrekening wordt aan PS verantwoording afgelegd over aan welke verkenningen het geld is uitgegeven. Op het moment dat uit een onderzoek of verkenning blijkt dat de provincie in het betreffende onderwerp een rol wil pakken kan een goed onderbouwd voorstel voor financiële middelen en het best passende instrumentarium aan PS worden voorgelegd. Indien PS akkoord is kan de provincie haar rol in het betreffende onderwerp gaan invullen.

Behalve de introductie van een voorbereidingsbudget zijn er aanvullende maatregelen mogelijk om het systeem door te ontwikkelen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het samenvoegen van doelen en het bundelen van reserves. Voor een nadere toelichting wordt verwezen naar hoofdstuk 6.

5.4 Begroting PZE

De financiële middelen die beschikbaar zijn voor de realisatie van het economisch beleid maken onderdeel uit van programma 3: Aantrekkelijk en Concurrerend uit de provinciale begroting. Niet het volledige programma 3 heeft betrekking op economie. Het PZE gaat over taak 3.1.1: economische clusters en innovatief MKB faciliteren, en taak 3.5.5: voorwaarden scheppen en ondersteunen van gemeenten voor de versterking van werklocaties. In de onderstaande tabellen staan de baten, lasten, toevoegingen en onttrekkingen van deze taken. Deze vormen het financieel kader waarbinnen het PZE is opgesteld. Tabel 3 en 4 zijn de tabellen die ook in de begroting 2019 zijn opgenomen. In deze tabellen zijn ook apparaatslasten en kapitaallasten meegenomen. Deze lasten worden verder in het PZE buiten beschouwing gelaten en zijn dus niet verwerkt in de tabellen 5, 6, 7 en 8.

(bedragen x € 1.000)	Begroting 2018 na NJN	Raming 2019	Raming 2020	Raming 2021	Raming 2022
Lasten	30.207	48.395	38.281	20.531	16.093
Baten	130	80	80	0	0
Totaal saldo baten en lasten	30.077	48.315	38.201	20.531	16.093
Toevoeging aan reserve	16.020	1.200	1.200	1.200	1.200
Onttrekking aan reserve	20.599	17.853	12.675	3.383	1.100
Subtotaal reserves	-4.580	-16.653	-11.475	-2.183	100
Resultaat	25.497	31.662	26.726	18.348	16.193

Tabel 3. Lasten, baten, toevoegingen en onttrekkingen taak 3.1.1

(bedragen x € 1.000)	Begroting 2018 na NJN	Raming 2019	Raming 2020	Raming 2021	Raming 2022
Lasten	18.813	6.576	10.986	10.599	8.939
Baten	0	0	0	0	0
Totaal saldo baten en lasten	18.813	6.576	10.986	10.599	8.939
Toevoeging aan reserve	3.380	0	0	0	0
Onttrekking aan reserve	13.143	500	1.302	885	250
Subtotaal reserves	-9.763	-500	-1.302	-885	-250
Resultaat	9.050	6.076	9.684	9.714	8.689

Tabel 4. Lasten, baten, toevoegingen en onttrekkingen taak 3.5.5

5.5 Financiën

De provincie zet voor de ontwikkeling van de in hoofdstuk 3 beschreven strategisch economische opgaves in op verschillende thema's. Op dit moment wordt binnen de drie strategische economische opgaves tien thema's onderscheiden waarop het economisch beleid zich richt. Deze thema's zijn inhoudelijk toegelicht in hoofdstuk 4. In onderstaande tabel is weergegeven welke middelen er voor de verschillende thema's beschikbaar zijn. De middelen die hierbij worden genoemd zijn de middelen die beschikbaar zijn vanuit het beleidsterrein economie, dat wil zeggen taak 3.1.1 en taak 3.5.5. Dat wil niet zeggen dat er voor alle genoemde thema's uitsluitend middelen vanuit het beleidsterrein economie beschikbaar zijn. Ook vanuit de programma's PZI en PZG wordt soms een bijdrage geleverd. Een extreem voorbeeld is het thema Logistiek. Dit betreft een thema met een sterke economische invalshoek, maar hiervoor zijn geen middelen beschikbaar. De middelen voor het thema Logistiek komen met name uit het PZI.

Strategisch economische opgave	Thema	2018	2019	2020	2021	2022	Totaal
Stimuleren innovatie	Innovatief MKB	33.289.393	29.348.183	22.128.000	12.706.000	9.440.000	106.911.576
	HTSM en Aerospace	-	9.995.000	8.077.000	1.077.000	1.076.000	20.225.000
	Life Sciences en Health	1.200.000	1.625.000	1.200.000	1.200.000	1.200.000	6.425.000
	Maritiem	50.000	150.000	270.000	320.000	200.000	990.000
	Logistiek	-	-	-	-	-	-
Versnelde transitie naar een nieuwe economie	Verkenningen Digitalisering en Circulaire economie, RNE	1.250.000	1.000.000	1.000.000	250.000	250.000	3.750.000
	Haven Industrieel complex in transitie	3.220.000	-	-	-	-	3.220.000
	Greenports	2.257.902	2.710.000	4.180.000	4.200.000	2.250.000	15.597.902
Creëren van een aantrekkelijk vestigingsklimaat	Werklocaties	20.240.014	3.945.014	6.294.578	5.877.578	5.242.578	41.599.762
	Human Capital	450.000	-	-	-	-	450.000
Divers		1.761.617	2.173.392	2.236.011	2.236.011	2.170.011	10.577.042
Totaal		63.718.926	50.946.589	45.385.589	27.866.589	21.828.589	209.746.282

Tabel 5. Overzicht lasten inclusief toevoegingen aan reserves per strategisch economische opgave

Conclusie

Bovenstaand overzicht maakt ten eerste duidelijk dat het merendeel van de middelen op dit moment worden ingezet in het kader het stimuleren van innovatie. Daarnaast worden er substantieel middelen ingezet voor de Greenports en Werklocaties. De overige thema's zitten nog meer in de verkennende fase. Het tweede wat

duidelijk wordt is dat de financiering van het beleidsterrein economie vooral geschiedt op incidentele basis. Dit leidt ertoe dat er voldoende middelen beschikbaar zijn voor 2018 en de financiering in de jaren daarna snel afneemt. Binnen elke strategisch economisch opgave zijn concrete resultaten te benoemen die bijdragen aan de voor de desbetreffende opgave geformuleerde doelen. Hieronder volgt per opgave een uitsplitsing. In deze overzichten per opgave zijn de toevoegingen aan reserves niet opgenomen. In vrijwel alle gevallen worden deze bedragen later weer uit de reserve onttrokken en worden dan zichtbaar in de lasten. Als ook de toevoeging aan de reserve in de tabel staat, kan dat leiden tot een verkeerd beeld van het beschikbare bedrag per onderwerp.

Opgave 1 stimuleren innovatie	2018	2019	2020	2021	2022	Totaal
Innovatie MKB; MIT	11.862.183	14.962.183	10.500.000	7.500.000	7.500.000	52.324.366
Innovatief MKB; Fieldlabs		1.900.000	2.000.000	2.000.000		5.900.000
Innovatief MKB; co-finan EFRO	4.000.000	4.500.000	4.500.000			13.000.000
Innovatief MKB; Campusregeling		1.425.000	1.500.000			2.925.000
Innovatief MKB; RNIZ (voormalig RNT)	1.120.210	2.360.000	242.000			3.722.210
Innovatief MKB; Projecten Innovation office	150.000	1.000.000				1.150.000
Innovatief MKB; ACCEZ	950.000	1.266.000	1.266.000	1.266.000		4.748.000
Innovatief MKB; InnovationQuarter	2.450.000	1.750.000	1.750.000	1.750.000	1.750.000	9.450.000
Innovatief MKB; CAC	250.000					250.000
Innovatief MKB; Equestrium	100.000	100.000	100.000			300.000
Aerospace; Regiodeal/Space campus Noordwijk		4.500.000	3.500.000			8.000.000
Aerospace; SRON		3.500.000	3.500.000			7.000.000
SMITZH		1.995.000	1.077.000	1.077.000	1.076.000	5.225.000
Life Sciences & Health		425.000				425.000
Maritiem; Leerfabriek	50.000	150.000	270.000	320.000	200.000	990.000
Divers	1.807.000	85.000	270.000	190.000	190.000	2.542.000
Totaal lasten	22.739.393	39.918.183	30.475.000	14.103.000	10.716.000	117.951.576

Tabel 6. Overzicht lasten opgave 1. Stimuleren innovaties

Conclusie

Tabel 6 maakt duidelijk dat een groot deel van de middelen die beschikbaar zijn op het beleidsterrein economie worden besteed aan de opgave Stimuleren innovatie. Het is een opgave waarop de provincie al langere tijd actief is. De middelen worden dan ook besteed aan een groot aantal concrete maatregelen. Voor Life Sciences & Health zijn de middelen (€ 1,2 mln per jaar) vooralsnog aan de reserve toegevoegd en in afwachting van de uitwerking van de plannen nog niet in de lasten meegenomen.

Opgave 2. Transities naar een nieuwe economie	2018	2019	2020	2021	2022	Totaal
Algemeen; RNE	250.000	250.000	250.000	250.000	250.000	1.250.000
Verkenning Digitalisering						
Beleidsvisie Circulaire Economie	1.000.000	750.000	750.000			2.500.000
HIC in transitie; Stichting Biobased Delta	220.000					220.000
Greenports; impuls Westland	1.030.000	980.000	1.000.000	950.000		3.960.000
Greenports; innovatie en internationalisering	818.375	1.730.000	2.180.000	2.250.000	2.250.000	9.228.375
Greenports; modernisering	209.527		1.000.000	1.000.000		2.209.527
Greenports; KCP	200.000					200.000
Totaal	3.727.902	3.710.000	5.180.000	4.450.000	2.500.000	19.567.902

Tabel 7. Overzicht lasten opgave 2. Versnelde transitie naar een nieuwe economie

Conclusie

Tabel 7 betreft een opgave die ziet op transities. Dit blijkt ook uit de thema's waar middelen worden besteed. Het betreft op het gebied van Digitalisering en Circulaire Economie die nog in de kinderschoenen staan. Ook Waste to Chemicals is een project waarbij de provincie nog aan het verkennen is hoe we omgaan met dit soort trajecten. De uitzondering vormt het thema Greenports. Dit betreft een meer volwassen thema waarbij we meer in de uitvoeringsfase zitten. Voor Waste to Chemicals zijn de middelen beschikbaar in een risicoreserve. Deze wordt pas aangesproken als de lening niet wordt terugbetaald. De middelen zijn daarom niet zichtbaar in de lasten in bovenstaande tabel.

Opgave 3.						
Creëren van een aantrekkelijk Vestigingsklimaat	2018	2019	2020	2021	2022	Totaal
Detailhandel; subsidieregeling planvorming	850.000	500.000				1.350.000
Bedrijventerreinen; subsidie planvorming	900.000	500.000	500.000	500.000	500.000	2.900.000
Bedrijventerreinen; subsidie energie	1.000.000					1.000.000
Bedrijventerreinen; herstructurering (UHB)	7.925.014	1.525.014	4.314.578	3.897.578	3.262.578	20.924.762
Bedrijventerreinen; Nieuw Reijerwaard	9.000.000					9.000.000
Werklocaties		1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000	4.000.000
Human Capital; verkenning	200.000					200.000
Human Capital; subsidieregeling stageplaatsen	250.000					250.000
Divers	565.000	420.000	480.000	480.000	480.000	2.425.000
Totaal	20.690.014	3.945.014	6.294.578	5.877.578	5.242.578	42.049.762

Tabel 8. Overzicht lasten opgave 3. Creëren van een aantrekkelijk Vestigingsklimaat

Conclusie

De provincie richt haar middelen bij deze opgave met name op detailhandel en bedrijventerreinen. Door middel van subsidieregelingen wordt gestreefd naar een kwalitatieve en kwantitatieve verbetering. Het thema Human Capital staat nog in de kinderschoenen. Dit blijkt ook uit het geven dat er middelen beschikbaar zijn voor een verkenning.

5.6 Reserves

Op het terrein van economische zaken zijn de afgelopen jaren een aantal reserves ingesteld. Deze reserves worden hieronder toegelicht. Het merendeel van de reserves heeft betrekking op Innovatief MKB en Werklocaties. Het overzicht laat zien dat het een relatief groot aantal reserves betreft. Overwogen kan worden om op termijn te gaan werken met een beperkter aantal reserves voor het beleidsterrein economie.

Opgave	Reserve	Omvang 31-12-2019 (x1.000)	Toelichting
Stimuleren innovatie	Versterking economie	7.433	In het Hoofdlijnenakkoord 2015-2019 is afgesproken dat er extra geïnvesteerd wordt in het domein Economie. Voor onderwerpen waarvoor uitwerking niet meteen aan de orde is, is deze reserve gecreëerd.
	MIT MKB Innovatiestimulering topsectoren	4.595	De MIT middelen worden ingezet voor subsidieverstrekking aan derden, waarbij die derden meer dan één jaar nodig zullen hebben voor uitvoering. Dat betekent dat de middelen die beschikbaar moeten zijn in het verleningsjaar, gedeeltelijk aan het einde van dat jaar opgespaard moeten worden in een reserve, om in de latere jaren onttrokken te worden zodra de activiteiten zijn uitgevoerd.
	Interreg-cofinanciering EFRO	5.726	Deze reserve betreft de provinciale cofinanciering van EFRO- Kansen voor West 2 - en Interreg-projecten. Deze reserve voorziet in het kasritme van deze projecten.
	Overcommittering OP-West	3.305	Deze reserve dient ter dekking van risico's door overcommittering en de dekking van de bevoorschotting van de management autoriteit van het Landsdeel West voor overcommittingprojecten OP West 1 (= Kansen voor West 1).
	Regionale netwerken topsectoren	1.315	Idem subsidieregeling MIT maar dan met betrekking tot de subsidieregeling RNT.
	InnovationQuarter	4.700	Deze reserve is ingesteld met het oog op de kapitaalbreng van de provincie in het participatiefonds ROM Zuidvleugel BV (INNOVATIONQUARTER). Betreft een voorziening om het risico van de waardedaling van het provinciale aandelenbezit af te dekken.
	Risicoreserve RegMed XB	1.975	Op basis van amendement 582 is een risicoreserve aangemaakt voor het onderwerp RegMed XB waarin € 1,2 mln. wordt gestort. De risicoreserve is bedoeld voor het opbouwen van een risicobuffer voor een nog nader te concretiseren investeringsbeslissing. De intensivering van 1.200 mln in 2019 is ook aan deze reserve toegevoegd.
Versnelde transitie naar een	Risicoreserve Waste to Chemicals	3.000	Om de risico's van de lening van circa € 7,5 mln. die aan Waste to Chemicals wordt verstrekt goed in te dekken, is het noodzakelijk om een separate risicoreserve voor dit chemiecluster te maken.
Creëren van een aantrekkelijk	Bedrijventerreinen	5.085	De middelen in deze reserve zijn bestemd voor de ontwikkeling van bedrijventerreinen door middel van uitgifte van meerjarige projectsubsidies met een looptijd van maximaal zeven jaar (met de mogelijkheid om met drie jaar extra te verlengen).
	Alternatieve locatie Hoeksche Waard	0	De programmareserve is ingesteld voor het realiseren van 120 ha haven gerelateerd bedrijventerrein ten behoeve van de Rotterdamse regio en voor de

			versterking van de Rotterdamse haven.
	Bedrijventerreinen: IRP Oude Rijnzone	1.438	Doel van het project Oude Rijnzone is het realiseren van een samenhangende ontwikkeling en integrale uitvoering van werken, wonen, infrastructuur, recreatieve en groenblauwe structuur, gericht op duurzame ruimtelijke ontwikkeling van het gebied de Oude Rijnzone. De middelen in de reserve zijn specifiek ter dekking van de Uitvoeringssubsidies Herstructurering Bedrijventerreinen in de Oude Rijnzone.
Totaal		38.572	

Tabel 9. Overzicht en toelichting reserves

5.7 Indicatoren

5.7.1 Bestaande indicatoren

In de begroting zijn indicatoren opgenomen bij de geformuleerde doelen en taken. Het effect van de inzet van de provincie wordt gemeten aan de hand van deze effect- en prestatie-indicatoren uit de begroting. Het eerste doel uit de begroting waarop het PZE van toepassing is betreft doel 3.1: een groeiende, duurzame en innovatieve economie. Daarbij behoort de volgende effectindicator.

Effectindicator 3.1.a

Het effect van deze inzet wordt gemeten aan de hand van de procentuele jaarlijkse groei van het inkomen door de prioritaire clusters. De bijbehorende streefwaarde voor deze effectindicator is een groei van 0,1% ten opzichte van de groei van die clusters in Nederland. (de sectoren Landbouw, Industrie, Bouwnijverheid en Vervoer en opslag worden gemonitord, hiertoe behoren de sectoren de clusters Maritiem en Deltatechnologie, Transport en Logistiek, Greenports en Bioscience, deze zijn conform de geformuleerde beleidsthema's).

Niet het gehele doel 3.1 ziet op economisch beleid. Dit betreft alleen taak 3.1.1: economische clusters en innovatief MKB faciliteren. Bij deze taak behoren de volgende prestatie-indicatoren.

Prestatie-indicatoren 3.1.1.1 t/m 3.1.1.3

Het effect van deze inzet wordt gemeten aan de hand van het aantal kennisintensieve MKB-ers uit de topsectoren (3.1.1.1) of triple helix netwerken (gericht op Kennis & Innovatie, Greenports en het HIC) die worden ondersteund (3.1.1.2). De gehanteerde drempel voor deze indicator is een aantal van respectievelijk 175 MKB-ers en 8 netwerken dat ieder jaar wordt ondersteund. Voorts wordt de uitvoering van business development en marketing &

sales door INNOVATIONQUARTER ondersteund met een bedrag van jaarlijks EUR 1,5 miljoen (3.1.1.3).

Het tweede doel uit de begroting waarop het PZE van toepassing is betreft doel 3.5: vraag en aanbod wonen, werken en voorzieningen in balans. Daarbij behoort de volgende effectindicator die relevant is voor het PZE.

Effectindicator 3.5.b

Het effect van deze inzet wordt gemeten aan de hand van het leegstandspercentage kantoren Zuid-Holland; deze mag niet oplopen t.o.v. het leegstandspercentage kantoren in Nederland. De bijbehorende streefwaarde voor deze effectindicator is 1,7%; het leegstandspercentage in Zuid-Holland mag niet meer dan 1,7% oplopen ten opzichte van de leegstandspercentage in Nederland.

Niet het gehele doel 3.5 ziet op economisch beleid. Dit betreft alleen taak 3.5.5: voorwaarden scheppen en ondersteunen van gemeenten voor de versterking van werklocaties. Bij deze taak behoren de volgende prestatie-indicatoren.

Prestatie-indicatoren 3.5.5.1 en 3.5.5.2

Het effect van deze inzet wordt gemeten aan de hand van het meten van het aantal door de provincie aanvaarde regionale kantorenvisies (3.5.5.1) en het aantal hectare opgeleverde geherstructureerde bedrijventerreinen (3.5.5.2). Streefwaarden die worden gehanteerd zijn respectievelijk 5 regionale visies en 125 ha geherstructureerd bedrijventerrein per jaar.

5.7.2 Aanpassing indicatoren

De bestaande effectindicatoren zijn met PS besproken tijdens een technische sessie op 7 februari 2018. Tijdens deze sessie is gesproken

over beide effectindicatoren. Deze zijn geformuleerd door te relateren aan de Nederlandse groei (3.1.a) en Nederlandse leegstand (3.5.b). De invloed die de provincie heeft op het effect in Zuid-Holland is minimaal aannemelijk, maar op het Nederlandse cijfer kan men sowieso geen invloed uitoefenen. Tijdens de technisch sessie is voorgesteld om een streefwaarde te hanteren waarbij alleen het Zuid-Hollandse wordt beoordeeld. Voor effectindicator 3.1.a zou de omschrijving van de indicator hetzelfde blijven, maar wordt er voor de te hanteren streefwaarde gewerkt met relatieve groei in Zuid-Holland t.o.v. het jaar ervoor. Voor effectindicator 3.5.b is het een mogelijkheid de leegstand kantoren te relateren aan het vijfjaarlijkse Zuid-Hollandse gemiddelde. Dit zou inhouden dat ook de nulmeting aangepast moet worden en je voor deze begroting het vergelijk met voorgaande jaren kwijtraakt.

Ook over de prestatie-indicatoren is gesproken tijdens de sessie van 7 februari. PS vragen zich af of de inzet die gepleegd wordt wel daadwerkelijk bijdraagt aan de doelen. Zo worden de streefwaarden voor de prestatie-indicatoren gehaald, maar in hoeverre draagt bijvoorbeeld een triple helix netwerk bij aan een groeiende, duurzame en innovatieve economie.

Voor alle indicatoren geldt dat de Begroting 2019 de laatste begroting is waarin deze zullen worden gehanteerd. Het ligt niet voor de hand in deze laatste begroting de indicatoren aan te passen. Daarmee zou het zicht op de bestaande trend binnen de huidige coalitieperiode verdwijnen. Het ligt meer voor de hand om bij de start van de nieuwe coalitieperiode te gaan werken met nieuwe indicatoren. Op dit moment wordt er in samenwerking met PS gewerkt aan deze nieuwe indicatoren.

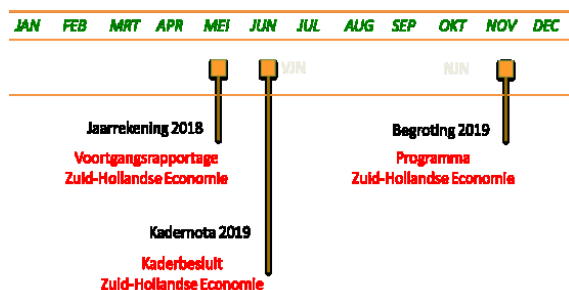
ONDERDEEL C. Doorontwikkeling PZE

Hoofdstuk 6. Hoe nu verder?

6.1 Inleiding

Het PZE is het programma dat past bij het economisch beleidsterrein en aangeeft wat de provincie Zuid-Holland op dit gebied doet. Het is de noodzakelijke start van een programmatische manier van werken waarbij PS, op basis van een meerjarenperspectief met de verschillende P&C-momenten, wordt geïnformeerd over de voortgang van het economisch programma. Deze werkwijze zorgt ervoor dat PS haar kaderstellende en controlerende rol beter kan vervullen. In hoofdstuk 5 is het 'systeem PZE' uitgelegd. In paragraaf 6.2 wordt toegelicht wat dit concreet betekent voor het komende jaar.

Het voorliggende document biedt een goede basis, maar is tegelijkertijd het startpunt voor verdere ontwikkeling. Er is dan ook een aantal voorstellen voor doorontwikkeling te benoemen dat nog niet is opgenomen in dit PZE, maar dat wel in een volgende versie gerealiseerd zou kunnen worden. Deze voorstellen kunnen worden gezien als randvoorwaarden om de optimale werking van het PZE in de toekomst te borgen. Het betreft ontwikkeling met betrekking tot het systeem maar er zijn ook beleidsmatige behoeften tot doorontwikkeling te benoemen. In paragraaf 6.3 worden deze ontwikkelingen benoemd.

6.2 Onderdelen behorende bij het PZE

De volgende onderdelen worden samen met het PZE toegevoegd aan de P&C cyclus.

(Eerste) Voortgangsrapportage

Zoals uitgelegd in hoofdstuk 5 valt de voortgangsrapportage van het PZE voor PS samen met de jaarrekening. De eerste rapportage is te verwachten bij de jaarrekening 2018. Deze rapportage zal dan nog geheel gebaseerd zijn op de begroting 2018 en de daarin afgesproken doelen en toegekende middelen. De eerste voortgangsrapportage binnen de nieuwe systematiek zal worden opgeleverd bij de jaarrekening 2019 en zal worden aangegrepen om een bruikbaar format te ontwikkelen.

(Eerste) Kaderbesluit Economie

Samen met de volgende Kadernota (in 2019) wordt ook het Kaderbesluit Economie vastgesteld. Hierin worden voorstellen gedaan voor strategische keuzes rond aanpassing en verdeling van de financiële ruimte binnen het PZE. Het biedt het financiële kader voor de begroting 2020 en het PZE 2020 – 2025. Tevens biedt het KZE de eerste mogelijkheid tot aanpassing van het PZE op beleidsmatig vlak.

6.3 Voorstellen tot doorontwikkeling PZE

6.3.1 Voorstellen tot doorontwikkeling PZE; systeem

Er is een aantal voorstellen voor doorontwikkeling te benoemen waardoor het PZE als systeem nog beter kan worden benut.

Voorstel 1. Meer flexibiliteit middeleninzet

De middelen die nu beschikbaar zijn binnen het PZE zijn nagenoeg geheel beklemd. Vanuit de programmatische aanpak van het PZE is het echter wenselijk de binnen een bepaald doel beschikbaar gestelde middelen breed ten bate te laten komen van alle maatregelen die binnen dat doel passen. Dit kan door naast de beklemden middelen extra middelen op te nemen die binnen het PZE vrij kunnen worden besteed. Op de korte termijn ligt meer voor de hand om de bestaande middelen

flexibeler in te zetten. Om de flexibiliteit verder te vergroten kan worden gedacht aan samenvoegen van de reserves en samenvoegen van de taken 3.1.1. en 3.5.5. binnen hetzelfde begrotingsdoel.

Voorstel 2. Integraal werken tussen programma's

In dit PZE is de samenhang met de andere programma's wel benoemd, maar nog niet uitgewerkt. Denk hierbij aan de programma's PZI of PZG, het programma circulaire economie of energie en de diverse ruimtelijke programma's. Op dit moment is er sprake van afstemming tussen de programma's PZE, PZI en PZG op tactisch niveau. Dat wil zeggen dat naar behoefte afstemming plaatsvindt over de programmering, waarbij in overleg de programmering wordt aangepast als dat binnen de doelstelling van elk programma is in te passen. Het is mogelijk om in het volgende PZE, en dus ook in de volgende versie van de overige programma's, hier meer samenhang in aan te brengen (conform opgavegericht begroten). Om dit structureel vorm te geven, worden hier het komende jaar nadere afspraken over gemaakt.

Voorstel 3. Beleidsmonitoring

In een volgende versie van het PZE kan een voorstel worden gedaan hoe de beleidsmonitoring de komende periode zal worden opgepakt en daaraan gerelateerd of de indicatoren moeten worden aangepast. Zo kan worden bepaald in welke mate het PZE bijdraagt aan de realisatie van benoemde doelen en taken. Daarbij zijn tevens de wensen van een nieuwe coalitie, een nieuwe begroting en eventuele nieuwe doelen en taken van belang.

6.3.1 Voorstellen tot doorontwikkeling PZE; beleidsmatig

Er is een aantal beleidsmatige ontwikkelingen te benoemen die in de toekomst een plek moeten krijgen in het PZE. Deze ontwikkelingen worden hier benoemd en worden in een volgende versie van het PZE nader uitgewerkt.

Het betreft allereerst ontwikkelingen die reeds in het PZE zijn benoemd, te weten:

- Digitalisering,
- Circulaire Economie,
- Human Capital,
- Verstedelijkingsopgave, en
- De uitvoering van het Klimaat- en Energieakkoord.

Daarnaast er op dit moment gewerkt aan de uitvoering van een tweetal adviezen van de Europese Investeringsbank gericht op het vergroten van de kans tot het succesvol realiseren van risicovolle transitieprojecten, te weten de oprichting van een:

- Zuid-Hollands Investeringsplatform (ZIP): investeringsplatform om grote innovatieve transitieprojecten in Zuid-Holland beter van de grond te krijgen door middel van het aanbieden van ondersteuning bij creëren van een financierbare business case.
- Multisector-fonds: (RNE) transitiefonds bedoeld om het financieringsgat (marktfaal) voor transitieprojecten op het gebied van energie, digitalisering en circulair af te dichten.

Bijlage 1. Overzicht instrumenten

Strategische opgave	Type Instrument	Instrument	Middelen
Stimuleren innovatie	Subsidieregeling	Subsidieregeling MKB Innovatiestimulering Topsectoren (MIT)	€ 13,4 mln. per jaar (cofinanciering Min EZK ntb)
	Subsidieregeling	Subsidieregeling Regionale Netwerken Topsectoren (is nu RNIZ)	€ 1,5 mln. per jaar
	Subsidieregeling	Kansen voor West 2 (o.a. EFRO)	€ 10,4 mln. 2014- 2020 (met € 33 mln. cofinanciering)
	Begrotingssubsidie	Bijdrage aan IQ	€ 1,8 mln. per jaar
	Begrotingssubsidie	RegMed XB (Life Sciences & Health)	€ 0,1 mln.
	Participatie	Investering fondsen IQ	€ 25 mln.
	Begrotingssubsidie	SRON (HTSM)	€ 7 mln.
	Begrotingssubsidie	RIP	€ 0,25 mln.
Versnelde transitie naar de nieuwe economie	Begrotingssubsidie in de vorm van een lening	Waste to Chemicals (Haven Industrieel Complex)	€ 7,5 mln. / € 3 mln. risicoreserve
	Begrotingssubsidie	RNE	€ 0,25 mln.
	Begrotingssubsidie	Stichting Kenniscentrum Plantenstoffen (Greenports)	€ 0,5 mln. over 3 jaar
	Begrotingssubsidie	Stichting Biobased Delta (Haven Industrieel Complex)	€ 0,24 mln.
Creëren van een aantrekkelijk vestigingsklimaat	Subsidieregeling	Subsidieregeling Planvorming bedrijventerreinen	€ 0,5 mln. per jaar
	Subsidieregeling	Subsidieregeling Planvorming Detailhandel	€ 0,5 mln. (voor 2 jaar)
	Subsidieregeling	Subsidieregeling voor Energie op bedrijventerreinen.	€ 1 mln. (voor 2018)

Bijlage 2. Lijst van gebruikte afkortingen

3D	Driedimensionaal
ABC-Westland	Agri Business Centrum Westland
ACCEZ	Accelerating Circular Economy Zuid-Holland
BBP	Bruto Binnenlands Product
BOEZDH	Bestuurlijk Overleg Economie Zuid-Holland
BRP	Bruto Regionaal Product
BZK	Binnenlandse Zaken & Koninkrijksrelaties
Ca.	Circa
CADC	Composite Automation Development Centre
CE	Circulaire Economie
CIC	Cambridge Innovation Center
CLINSH	Clean Inland Shipping
CO2	Koolstofdioxide
CS 2 JU	Clean Sky 2 Joint Undertaking
EBZ	Economic Board Zuid-Holland
E-commerce	Electronic commerce
EFRO	Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling
E-health	Electronic health
ERIAFF	European Regions for Innovation in Agriculture, Food and Forestry
ESA	European Space Agency
ESTEC	European Space Research Technology Center
EZ	Economische Zaken
EZK	Economische Zaken & Klimaat
GS	Gedeputeerde Staten
HBO	Hoger beroepsonderwijs
HIC	Haven Industrieel Complex
HMC	Hoger Milieu Categorie
HTSM	High Tech Systemen & Materialen
HUB	Holland United States Bridge
ICT	Informatie- en Communicatietechnologie
IoT	Internet of Things
IQ	InnovationQuarter
IT	Informatietechnologie
KZE	Kaderbesluit Zuid-Hollandse Economie
LNv	Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
LSH	Life Sciences & Health
LUMC	Leids Universitair Medisch Centrum
MBO	Middelbaar beroepsonderwijs
MIRT	Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport
MIT ZH	MKB Innovatie stimulering Topsectoren Zuid-Holland
MKB	Midden- en Kleinbedrijf
Mln.	Miljoen
MOU	Memorandum Of Understanding
MRDH	Metropoolregio Rotterdam Den Haag
Mton	Megaton

NEFERTITI	Networking European Farms to Enhance Cross Fertilisation and Innovation
NSO	Netherlands Space Office
NWO	Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development
OP	Operationeel Programma
OV	Openbaar Vervoer
P&C cyclus	Planning & Control cyclus
PJ	PetaJoule
PS	Provinciale Staten
PZE	Programma Zuid-Hollandse Economie
PZG	Programma Zuid-Hollands Groen
PZI	Programma Zuid-Hollandse Infrastructuur
R&D	Research & Development
RAMLAB	Rotterdam Additive Manufacturing LAB
RDM	Rotterdamsche Droogdok Maatschappij
RegMed XB	Regenerative Medicine crossing Borders
REO	Regionaal Economisch Overleg
RNE	Roadmap Next Economy
RNIZ	Regionale Netwerken voor Innovatie Zuid-Holland
RNT	Regionale Netwerken Topsectoren Zuid-Holland
RO	Ruimtelijke Ordening
ROM-D	Regionale Ontwikkelingsmaatschappij Drechtsteden
SAM XL	Smart Advanced Manufacturing XL
SBIR	Small Business Innovation Research
SMASH	Smart Maintenance of Ships
SMITZH	Smart Manufacturing Industriële Toepassingen in Zuid-Holland
SRON	Nederlands Institute for Space Research
T&L	Transport & Logistiek
TNO	Nederlandse Organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek
TU	Technische Universiteit
UAV	Unmanned aerial vehicle
UHB	Uitvoeringssubsidie herstructurering bedrijventerreinen
VRM	Verordening Ruimte
VRM	Visie Ruimte & Mobiliteit
VZE	Voortgangsrapportage Zuid-Hollandse Economie
W2C	Waste to Chemicals
YES!Delft	Young Entrepreneurs Society Delft
ZH	Zuid-Holland
ZZP	Zelfstandigen zonder personeel

Bijlage 3. Eindnoten

¹ Bron: CBS (2018). Zuid-Holland telt in 2018 circa 3,7 miljoen inwoners.

² Bron: CBS (2018). Cijfers over 2016, geraadpleegd augustus 2018.

³ Bron: LISA (2017).

⁴ Bron: LISA (2017).

⁵ Bron: CBS (2018); Cijfers over 2016, geraadpleegd augustus 2018.

⁶ Bron: Topsectoren, <https://www.topsectoren.nl>, geraadpleegd augustus 2018.

⁷ De Nederlandse tuinbouw kent meer dan 29.000 bedrijven, waarvan 45% gevestigd is in Zuid-Holland.

⁸ Bron: CBS/WUR (2018) Landbouw Export 2017. De productiewaarde van Greenports in Nederland bedraagt € 7,9 miljard per jaar, waarvan 55% in Zuid-Holland wordt geproduceerd.

⁹ Bron: InnovationQuarter (2016) Aero-space Agenda Zuid-Holland 2016-2025.

¹⁰ Bron: InnovationQuarter, <https://www.innovationquarter.nl/sectoren/water-en-maritime>, geraadpleegd augustus 2018.

¹¹ Bron: Erasmus Universiteit Rotterdam / NEO (2017), Toekomstverkenning Maritieme sector Zuid-Holland 2017.

¹² Bron: PBL (2012), De ratio van ruimtelijk-economisch topsectoren beleid.

¹³ Het gaat hier om bijna € 2 miljard, waarvan € 750 miljoen opgebracht door de publieke sector. Bron: InnovationQuarter (2018).

¹⁴ Zie EBZ (2018) Regiomonitor 2018. Voor het volledige overzicht: <https://mrdh.nl/sites/mrdh.nl/files/files/Regiomonitor%20Zuid-Holland%202018.pdf>.

¹⁵ Bron: Ernst & Young (2018) Barometer Nederlands vestigingsklimaat 2018.

¹⁶ Bron: InnovationQuarter, <https://www.innovationquarter.nl/nieuws/sterke-groei-buitenlandse-bedrijven-zuid-holland>, geraadpleegd augustus 2018.

¹⁷ Bron: PBL (2012) De internationale concurrentiepositie van de topsectoren in de provincie Zuid-Holland.

¹⁸ Bron: PBL (2012). Onder agglomeratiekracht wordt verstaan: de massa en dichtheid in een gebied in de vorm van lokale concentraties van bedrijven, kennis, human capital geflankeerd door een goede bereikbaarheid, internationale connectiviteit en kwaliteit van leven. De aanwezigheid hiervan kan leiden tot agglomeratievoordelen (voordelen die bedrijven en instellingen ondervinden door ruimtelijke en organisatorische nabijheid). Versterking van agglomeratievoordelen leidt tot een toename van agglomeratiekracht.

²⁰ Bron: Klimaatmonitor (2016)

²¹ Bron: Provincie Zuid-Holland, <https://www.zuid-holland.nl/onderwerpen/energie/industrie>, geraadpleegd augustus 2018

²² Bron: PBL (2017)

²³ Bron: Rifkin (2011) The Third Industrial Revolution, Palgrave Macmillan Ltd.

²⁴ De verwachting is dat er in 2030 100 triljoen sensoren zijn die mensen via een wereldwijd intelligent netwerk direct aan elkaar verbinden. De mensheid kan voor het eerst in de geschiedenis op wereldwijd

schaalniveau samenwerken wat zorgt voor een democratisering van het economisch verkeer.

²⁵ Bron: PBL / CBS (2016)

²⁶ Bron: The TIR Consulting Group LLC (2016) The Third Industrial Revolution Roadmap Next Economy for The Metropolitan Region of Rotterdam and The Hague

²⁷ Bron: PBL (2015) Aanpassen aan klimaatverandering: Kwetsbaarheden zien, kansen grijpen.

²⁸ Bron: PBL (2017)

²⁹ Brede welvaart is door het CBS gedefinieerd als de kwaliteit van leven van de huidige inwoners van Nederland en de mate waarin die invloed heeft op de welvaart van latere generaties hier te lande en die van mensen elders in de wereld. Er wordt rekening gehouden met zowel de economische als de ecologische en sociaal-maatschappelijke aspecten van welvaart.

³⁰ Bron: Raad voor Leefomgeving en infrastructuur (2016) Mainports voorbij.

³¹ Bron: RVO (2018) <https://www.rvo.nl/subsidies-regelingen/horizon-2020/past-uw-innovatie-horizon-2020/mkb-innovatie>, geraadpleegd augustus 2018

³² Bron: Regiomonitor (2017) Economie in Transitie

³³ InnovationQuarter (2016) Aero-space Agenda Zuid-Holland 2016-2025.

³⁴ Bureau Louter (2016) Het Aero-space cluster in Zuid-Holland.

³⁵ InnovationQuarter (2016) Aero-space Agenda Zuid-Holland 2016-2025.

³⁶ 80% is een schatting, maar omvat alle organisaties die zich op een of andere manier bezighouden met ruimte(vaart): naast ESTEC, bedrijven als Airbus DS, Cosine en ISIS Space gaat het om onderwijs, onderzoek en ontwikkelingen bij Leidse Instrumentmakersschool/TU Delft/Universiteit Leiden/TNO, maar ook Space Expo en Netherlands Space Office, etc. Zuid-Holland is goed voor meer dan de helft van de werkgelegenheid in de ruimtevaart. De aanwezigheid van ESTEC, sinds 1968 het technologische hart van de Europese ruimtevaartorganisatie ESA, draagt daar voor een groot deel aan bij. Tezamen met circa 60 ruimtevaartbedrijven creëert deze economische activiteit meer dan 4.000 directe arbeidsplaatsen in Zuid-Holland.

³⁷ Inzet van de sector is een verdubbeling van de vorige inschrijving van Nederland in de ESA-optionele onderzoeksprogramma's (van 100 naar €200 mln.). Dit betekent een intensivering van de Nederlandse inzet in de optionele programma's in 2019 van in totaal €100 mln.

³⁸ Dit betreft zowel zorginstellingen als bedrijven in biotechnologie, medische technologie en (ICT-gebaseerde) dienstverlening.

³⁹ Bron: EBZ (2017) Regiomonitor 2017: Economie in transitie.

⁴⁰ Bron: InnovationQuarter (2018). <https://www.innovationquarter.nl>, geraadpleegd augustus 2018.

⁴¹ Kennisagenda Regeneratieve geneeskunde, nationale wetenschapsagenda en Scopus (keywords: "regenerative medicin*", "stem cell*", "tissue engineering"; articles)

⁴² Bron: Medical Delta (2018) <http://www.medicaldelta.nl/projects>, geraadpleegd augustus 2018.

⁴³ Bron: RenMedXB (2018) <https://regmedxb.com>, geraadpleegd augustus 2018.

⁴⁴ Bron: Maritime Delta (2015) Maritime Delta monitor 2015. Onder andere waterbouw, scheepsbouw, binnenvaart, offshore, maritieme dienstverlening, havens, maritieme dienstverleners en toeleveranciers. In het totaal zijn 72.000 werknemers werkzaam in 4500 vestigingen in de Maritieme sector in Zuid-Holland. De omzet in de sector is ruim € 20 miljard.

⁴⁵ Bron: Toekomstverkenning Maritieme sector 2017. Het maritieme cluster kan in toegevoegde waarde groeien van 8 miljard naar 10-14 miljard (. De toekomstverkenning is een gezamenlijke verkenning van provincie, MRDH, Rotterdam, Drechtsteden, A5H en Werkendam).

⁴⁶ Bron: Toekomstverkenning Maritieme sector 2017.

⁴⁷ Het netwerk functioneert als volwaardig triple helix netwerk en heeft betrekking op het gebied van de Tweede Maasvlakte tot en met Gorinchem en Werkendam. Provincie Zuid-Holland participeert en stuurt met haar eigen agenda. Bron: Maritime Delta (2018) <https://www.maritimedelta.nl>, geraadpleegd augustus 2018.

⁴⁸ Bron: Provincie Zuid-Holland (2016) Factsheet CLINSH 2016.

⁴⁹ Bron: InnovationQuarter (2018) <https://www.innovationquarter.nl/cases/mkb-katalysatorfonds-jaagt-innovatie-drechtsteden-aan/>, geraadpleegd augustus 2018.

⁵⁰ Het Regionaal Investeringsprogramma is in 2016 opgesteld op initiatief van de 23 gemeenten van de Metropoolregio Rotterdam Den Haag in nauwe samenwerking met de provincie Zuid-Holland, Drechtsteden, Holland Rijnland en de Economische Programmaraad Zuidvleugel, ter ondersteuning van het economisch herstel van de crisisperiode en om dit langjarig vast te houden, hieraan neemt de provincie samen met gemeenten deel. De programmalijnen zijn gericht op de vernieuwing van de economie, verbindingen, energie en stad en omgeving.

⁵¹ Bron: MRDH (2017) Programmaplan Gebiedsprogramma Duurzame Bereikbaarheid voor een economisch sterke, aantrekkelijke en sociale regio Rotterdam - Den Haag 2017

⁵² Bron: <https://www.circulaireeconomienederland.nl/default.aspx>, geraadpleegd augustus 2018.

⁵³ Transport, handel, op- en overslag

⁵⁴ Havenbedrijf Rotterdam / Erasmus Universiteit

⁵⁵ Het gaat hier om de energiesector (14 miljoen ton), de olieraffinaderijen (10 miljoen ton) en de chemische industrie (4 miljoen ton). Zie verder: Wuppertal Institute (2016) Decarbonization pathways for the industrial cluster of the port of Rotterdam.

⁵⁶ In een circulaire economie worden producten en grondstoffen maximaal hergebruikt wat tot afname van restafval leidt (uitgebreidere definitie circulaire economie: zie website Ellen Mac Carthur Foundation).

⁵⁷ Bron: Havenbedrijf Rotterdam (2018) <https://www.portofrotterdam.com/sites/default/files/Convenant-Uitvoering-Havenvisie-2030.pdf>, geraadpleegd augustus 2018.

⁵⁸ Vanguard Initiative is een Europees netwerk voor versterking regio's. In dit netwerk worden krachten gebundeld voor versterking van onder andere de Biobased en circulaire economie. BioPilots4U is een samenwerkingsproject dat opgezet is ter versterking van de biopilot infrastructuur in Europa, zie verder <https://www.biopilots4u.eu>, <http://biobaseddelta.nl/nl/over-biobased-delta> en <https://www.cleantechdelta.nl>

⁵⁹ Vanuit de EU zijn regels (staatssteun) en richtlijnen voor de ondersteuning van markt falen in de industrie,

zie [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014XC0620\(01\)&from=EN#ntr17-C_2014188NL.01000401-E0017](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014XC0620(01)&from=EN#ntr17-C_2014188NL.01000401-E0017) en http://publications.europa.eu/resource/ellar/4f77db25-62cc-489a-889d-2281620f59c0.0017.02/DOC_3

⁶⁰ Nederland is de tweede grootste exporteur van agrofood wereldwijd, het aandeel op de wereldmarkt van bloemen is 60% en van bloembollen 90%.

⁶¹ De handelswaarde van Nederlandse zaden en uitgangsmaterialen bedraagt € 2,5 miljard op jaarbasis, de handelswaarde van technologie, kennis en innovatie op het gebied van de tuinbouw bedraagt jaarlijks €1 miljard.

⁶² Bron: Brief GS aan PS Stand van zaken Greenports 2018.

⁶³ Bron: OECD (2015) The metropolitan century 2015.

⁶⁴ Bron: Brief PS stand van zaken Greenports, mei 2018

⁶⁵ Bron: Brief PS "Stand van zaken Greenports", mei 2018

⁶⁶ De Greenports zijn in transitie. De nieuwe verdienmodellen liggen in Feeding & Greening Megacities: het bedenken en vermarkten van slimme oplossingen om de steden van de toekomst te voeden en vergroenen. Zie verder:

<https://greenportwestholland.nl/feeding-and-greening-the-mega-cities-hoe>

⁶⁷ Bron: Provincie Zuid-Holland (2018) Zuid-Holland Vernieuwt! Ambitienotitie opmaat naar het Omgevingsbeleid van de provincie Zuid-Holland 2018

⁶⁸ Bron: EBZ 92017) Regiomonitor 2017 Economie in transitie.

⁶⁹ BCI (2018) Trendanalyse BCI 2018.

⁷⁰ GS-voorstel Behandelvoorstel A en O moties 744, 746, 750, 759 en 768, 5 december 2017